

П е л о М и х а й л о в

**ПРИНОС КЪМ ИСТОРИЯТА
НА СТОПАНСКИЯ ТУРИЗЪМ В БЪЛГАРИЯ
ПРЕДИ 1944 ГОДИНА**

С т у д и я

Пловдив, 2017
Интелексперт-94

В памет на моя вуйчо
Васил Илиев Христов (10.02.1933–12.09.2017)
от с. Горни Дъбник, Плевенско

Авторът

С Ъ Д Ъ Р Ж А Н И Е

Интересът	3
Текстове от учебниците	4
Първоизточниците	9
Брой на туристите във Варна 1926–1938 г.	11
Понятието <i>стопански туризъм</i>	20
Организацията на туризма под егидата на железниците	22
Брой на туристите и приходи от туризма в България	33
География на туризма	42
Изводи	50
Използвана литература	52
Резюме (Summary)	56

За контакти с автора:

e-mail: names_pd@abv.bg

☎ 088 925 34 20

**ПРИНОС КЪМ ИСТОРИЯТА НА СТОПАНСКИЯ ТУРИЗЪМ
В БЪЛГАРИЯ ПРЕДИ 1944 ГОДИНА**

© Пело Михайлов – автор, 2017

ISBN 978-619-7220-32-2

Целта на студията е чрез публикуването на статистически данни да осветли развитието на стопанския (активния международен и вътрешния) туризъм в България от края на Първата световна война до 1944 година, както и да разкрие подробности около организацията му в същия период.

Изборът на крайната година – 1944-а е продиктуван от наложилата се периодизация на българската история. Реално последната година, в която е регистрирана висока активност в стопанския туризъм в България преди края на Втората световна война, е 1939-а. Но пътуванията, както на чужденци, така и на българи, продължават и след нея (вж. тук с. 40).

С оглед изпълнението на целта бяха поставени следните **задачи**:

1. Да се направи обзор на написаното за началото на активния международен туризъм в България в университетски учебници, академични и други публикации. Да се провери верността му на базата на публикуваните статистически данни за вътрешния и международния туризъм във Варна от 1926 до 1938 г.

2. Да се издирят данни за броя на туристите и приходите от стопанския туризъм в България и да се разкрият подробности около организацията му от края на Първата световна война до 1944 година.

3. Да се разкрие географията на туризма в България, т.е. да се посочат курортите и селищата, които са привличали туристи (и предимно летовници) в същия период.

ИНТЕРЕСЪТ

Всяка учебна година студентите от специалността „Аграрен туризъм“ в Аграрния университет – Пловдив, в курса по учебната дисциплина „География на туризма“ записват следния пасаж: *„За начало на активния международен туризъм в България се смята 1926 г., когато страната е посетена организирано от няколко хиляди туристи от Германия, Полша, Чехословакия и др. Но до Втората световна война максималният брой на туристите е бил 14 хил[яди]“*¹. Той е част от много интересната студия на Васил Маринов, включена в т.нар. *Академична география на България*, излязла през 1997 г. Затова и никога това съдържание не бе подлагано на съмнение. През една от учебните години у автора се появи желание да проучи по-пълни данни за посещенията на чужди туристи в България до 1944 година и най-вече

---

¹ **Маринов, Васил.** Стопански туризъм. // География на България. Физическа география. Социално-икономическа география. Под ред. на Марина Йорданова, Дончо Дончев. София, 1997, с. 566.

профила им по националност. Първото място, на което потърсихме сведения – в изданията на Главна дирекция на статистиката, не даде резултат. Данни за активния международен туризъм в България, т.е. за броя на чуждите туристи, посетили страната, за първи път са публикувани от това ведомство чак за 1960 година.

Тогава трябваше чрез ретроспективен подход да се върнем назад в годините и да открием публикациите, върху които се гради написаното от В. Маринов. Същият днес е професор в Софийския университет, а при запитване от наша страна посочи, че специално за този пасаж се е доверил на университетския учебник „Икономика и организация на туризма“ (1987) (вж. по-долу).

Колкото повече публикации намирахме по интересувания ни въпрос за броя и националността на чуждите туристи в България преди 1944 година, толкова повече разбирахме, че данните за историята на стопанския туризъм, особено в годините преди Втората световна война, са откъслечни. Не съществува източник – статия или учебник, който да е публикувал на едно място статистически данни за броя на туристите и приходите от туризъм, както и подробности за организацията на стопанския туризъм преди 1944 година. Настоящата студия се опитва да запълни тази празнота.

ТЕКСТОВЕ ОТ УЧЕБНИЦИТЕ

Ретроспективният подход ни задължава да започнем проучването с най-новата, най-близката до нас по време, публикация по темата. Това е пасаж от учебника „География на туризма“ на В. Кръстев от Икономическия университет – Варна: „*Първите наченки на организирания активен международен туризъм в страната се полагат към 1928 г., благодарение най-вече на туристико потока от Полша, Чехословакия и Германия към Варна (Бъчваров 1975: 176)*“². Авторът коректно цитира първоизточника на информацията и закономерно прехвърля авторската отговорност към публикацията от 1975 г. (вж. тук с. 7).

Следва цитат от друга Академична география на България, с автори Б. Колев и М. Грозева от тогавашния Географски институт на БАН: „*Според Маринов (Маринов 1997) за начало на международния туризъм в България се смята 1926 г., когато в страната пристигат първите организирани туристи – предимно от Германия, Полша и Чехословакия. До Втората световна война броят на всички чуждестранни туристи е само 14 хил[яди]*“

---

² Кръстев, Вилянян. География на туризма. Варна, 2014, с. 108.

д[уши]³. Дватама автори изцяло се доверяват на същия пасаж от В. Маринов, с който започна настоящата студия, и оставят авторската отговорност на него.

През 1993 г. преподавателят от Университета за национално и световно стопанство Е. Костов пише: „За начало на международния туризъм [в България] се смята 1926 г., когато във Варна пребивават 1100 чуждестранни туристи. През същата година са били открити сегашните централни бани“⁴.

Следващото издание в „обратното броене“ е именно посоченият ни от В. Маринов учебник за Висшия институт за народно стопанство „Димитър Благоев“ (дн. Икономически университет – Варна): „Начална година на международния морски ваканционен туризъм в България се смята 1926. Тогава във Варна пребивавали организирано 1100 чуждестранни туристи. През следващата 1927 г. чуждестранните туристи са 3100, а през 1929 г. достигат 14 700. Избухналата през октомври 1929 г. световна стопанска криза чувствително намалява не само чуждестранния, но и вътрешния туристопоток. Едва през 1935 г. започва да се наблюдава известно оживление. През 1936 г. чуждестранните туристи са 8000. Започналата през 1937 г. нова икономическа криза, а през следващата година и усилената подготовка за война, се отразяват отрицателно върху външния туристопоток. Избухването на Втората световна война спира напълно развитието на Варна като международен курорт“⁵. Автор на глава III. „Поява и развитие на международния туризъм“ и на цитирания текст е проф. Ст. Цонев.

Нататък са две издания на университетски учебник по география на туризма, в които интересуваният ни текст е идентичен: „Що се отнася до международния туризъм, за негови начинки може да се говори към 1926 г., когато няколко хиляди туристи, главно от Чехословакия, Германия и Полша, посещават по организиран начин Варна. Голямата икономическа криза и Втората световна война обаче спират развитието на

---

³ Колев, Борис, Мария Грозева. Туризъм и туристическа инфраструктура. // География на България. Физическа география. Социално-икономическа география. Науч. ред. Илия Копралев. 2. изд. София, 2002, с. 631.

⁴ Костов-Кинек, Енчо. Икономически проблеми на туризма. София, 1993, с. 7.

⁵ Икономика и организация на туризма : [Учебник за студентите от ВИНС Д. Благоев – Варна]. / Ел. Атанасова и др. Варна, 1987, с. 55. Други авт.: Ст. Цонев, Н. Енев, Св. Ракаджийска, М. Нешков, Т. Христова, Н. Апостолов, К. Костадинов, Т. Дъбева.

международния туризъм у нас в неговия зародиш“⁶. Автор на глава II „География на туризма в България“, откъдето е пасажът, е тогавашният доцент, по-късно професор М. Бъчваров.

Ето и цитат от поредната Академична география на България: „Поставено беше началото на морския рекреативен туризъм, който между двете световни войни привлече по нашето Черноморие не само български, но и чуждестранни туристи (главно поляци и чехи, които посещаваха предимно Варна и Несебър). Техният брой през 30-те години достигна 15 хил. души. Така бяха открити за европейските страни рекреационните възможности на Българското Черноморие, но при тогавашните социално-икономически условия в нашата страна и липсата на материална база и инфраструктура те не бяха в състояние да конкурират напредналите европейски туристически страни“⁷. В съдържанието на книгата за автор на раздел XI „География на отдиха и туризма. Развитие на туризма“ е посочен доц. М. Бъчваров. С оглед на по-горе цитираните негови текстове от 1979 и 1982 г. е възможно Бъчваров да не е автор на този пасаж за началото на международния туризъм у нас.

В границите на три години излизат поредни две издания на учебници за ВИНС „Димитър Благоев“. В тях интересуваният ни текст е идентичен: „Начална година на международния морски ваканционен туризъм се смята 1926 г. Тогава в града [Варна] пребивавали организирано 1100 чуждестранни туристи. През следващата 1927 г. чуждестранните туристи били 3100, а през 1929 г. достигнали 14 700 души. Избухналата през октомври 1929 г. световна стопанска криза чувствително намалила не само чуждестранния, но и вътрешния туристопоток. Едва през 1935 г. започнало да се наблюдава известно оживление. През 1936 г. чуждестранните туристи били 8000 души. Започналата през 1937 г. нова стопанска криза, а през следващата година и усилената подготовка за Втора световна война, се отразила отрицателно върху външния туристопоток. Избухването на Втората световна война спря напълно

---

⁶ Бъчваров, Марин, Найден Апостолов. География на туризма: [Учебник за студентите от ВУЗ]. Варна, 1982, с. 64; ♦ Бъчваров, Марин, Найден Апостолов. География на туризма: [Учебник за студентите от ВИНС Д. Благоев – Варна]. Варна, 1979, 75-76.

⁷ География на България. В 3 тома. Т. 2. Икономическа география. Население, селища, стопански отрасли. Отг. ред. Т. Йорданов. София, 1981, с. 405.

развитието на Варна като международен курорт"⁸. Различно е само мястото му в структурата на учебниците. През 1977 г. е в глава I „Поява и развитие на международния туризъм“, а през 1975 г. е в глава VII „Историческо развитие на туризма“. Автор на главите и на цитираните пасажии е проф. Ст. Цонев.

Между двете издания на варненския ВУЗ се появява и учебник на Хр. Хаджиниколов със следното съдържание по темата: „През 1926 г. близо до манастира „Св. Константин“ е било построено летовище за 200 чешки деца, с което се поставя началото на „организиран“ международен туризъм и в България. Като начало на развитието на „по-масов“ международен туризъм може да се приеме посещението на страната ни през 1926 г. от около 14 700 чужденци. След Световната стопанска криза (1929 г.) техният брой намалява и достига през 1936 г. до 8000 души“⁹.

През 1975 г. излиза от печат монографията на М. Бъчваров „География на туризма в социалистическите страни“. В нея той пише: „Що се отнася до международния туризъм, за негови наченки може да се говори към 1928 г., когато няколко хиляди туристи, главно от Чехословакия, Германия и Полша, посещават по организиран начин Варна“¹⁰. Това се явява най-ранната публикация, в която се споменават туристи от Чехословакия, Германия и Полша, за каквито през 1997 г. пише В. Маринов, а през 2014 г. – и В. Кръстев.

През 1973 г. се появяват три издания, които ни помагат в издирването на повече сведения. Първото е определено от националната библиография като научнопопулярен очерк за морелечението: „През 1926 г. във Варна са пребивавали организирано около 1100 чужденци. Тази година се смята за начало на международния курорт в гр. Варна. През 1929 г. броят на чужденците достига вече 14 700. Избухването на Втората световна война се отразява неблагоприятно на курортното дело по нашето Черноморие“¹¹.

---

⁸ Икономика и организация на международния туризъм: [Учебник за студентите от ВИНС Д. Благоев – Варна]. / Ас. Георгиев и др. Варна, 1977, с. 21. Други авт.: Ст. Цонев, Н. Енев, Ел. Атанасова, Св. Ракаджийска, М. Нешков; ♦ Икономика и организация на туризма : [Учебник за студентите от спец. икономика и организация на туризма]. / Н. Енев и др. Варна, 1975. с. 132. Други авт.: Ст. Цонев, А. Георгиев, Ел. Атанасова, М. Андонов, Св. Ракаджийска.

⁹ **Хаджиниколов, Христо.** Икономика и организация на международния туризъм: [Учебник за студентите от ВУЗ]. София, 1976, с. 71.

¹⁰ **Бъчваров, Марин.** География на туризма в социалистическите страни. София, 1975, с. 176.

¹¹ **Стаматов, Стамат.** Морелечение. [Научнопопулярен очерк]. София, 1973, с. 12.

Другото е първият в България учебник по география на туризма, издаден за нуждите на средните училища: „Първите летовници-чужденци след Освобождението са посещавали за лечение някои от нашите известни минерални бани (Хисаря, Костенец, Лъджене и др.). Малък брой чужденци още преди Първата световна война са използвали морските бани във Варна. Едва през 1921 г. гр. Варна е обявен за курорт и по този случай са устроени общоградски тържества. С присъединяването на Южна Добруджа след Първата световна война към Румъния Варна изгубва своя хинтерланд и в голяма степен стопанското си значение. Нови поминъчни възможности се търсят в развитието на града като морски курорт. Това довело до преустрояването и модернизирването на централните морски бани (1926 г.), до построяването на северните морски бани (1928 г.), разширяването на Морската градина, асфалтирането по-късно на някои улици, поставянето на надписи по улиците на български и чужд език и пр. Най-голям брой чужденци във Варна е имало през 1928 г. – около 15 хил[яди] д[уши]. В 30-те години след световната криза (1929–1933 г.) броят на летовниците намалява. В същото време се появяват чуждестранни туристи и в някои други градове по Черноморието (Несебър и Созопол). По Черноморието идват главно поляци и чехи. Привличат ги хубавите пясъчни плажове, топлото море, зеленчуците и плодовете“¹². В учебника не е посочено авторството на отделните глави, затова и не можем да идентифицираме автора на това по-различно съдържание от досега цитираните текстови извадки.

Третото издание е поредният (в хронологията – предходният) учебник на Хр. Хаджиниколов, който пише: „През 1926 г. близо до манастира Св. Константин е било построено летовище за 200 чешки деца, с което се поставя началото на организиран международен туризъм в България. През 1936 г. броят на чуждестранните туристи достига до 8000 души. Това е най-големият брой на чуждестранни туристи, посетили страната преди 9 септември 1944 година“¹³.

Четири години по-рано той публикува и първия си учебник, в който третира темата: „За начало на развитието на международния туризъм в България може да се смята посещението през 1926 г. на Варна

---

¹² География на туризма: [Учебник за курсистите от проф.-техн. у-ща по туризъм] / Любомир Динев и др. София, 1973, с. 73. Други авт.: Ст. Динчев, К. Кръстев, П. Станев, В. Ст. Василев.

¹³ **Хаджиниколов, Христо.** Основи на международния и вътрешния туризъм: Учебник за полувисшия институт за международен туризъм. София, 1973, с. 23.

от 1100 чужденци. През 1936 г. броят на чуждестранните туристи достига до 8000 души, което е най-голямата цифра преди 9.IX.1944 г.“¹⁴.

Най-старият университетски учебник, в който се говори за началото на международния туризъм у нас, е отпечатан през 1965 година. В него се казва: „Смята се, че началото на международния курорт в гр. Варна е положено през 1926 г., когато в града са пребивавали организирано около 1100 чужденци. От тогава броят на чужденците-курортисти се е колебал ежегодно между 3100 през 1927 г., 14 700 през 1929 г. и 8000 през 1936 г. До 1929 г. броят на чужденците е нараствал непрекъснато, но поради икономическата криза той е намалял значително през периода 1930–1933 г. След това е настъпило известно оживление, което не е траяло дълго“¹⁵. Автор на точка 3. „Развитие на международния туризъм в НРБ“ от глава II. „Историческо развитие на туризма“ е тогавашният асистент, по-късно професор във ВИНС „Димитър Благоев“ – Варна Неделчо Енев.

ПЪРВОИЗТОЧНИЦИТЕ

Информацията от цитираните по-горе 18 източника – университетски учебници и други публикации, е обобщена в **Таблица 1**.

Таблица 1. Брой на чуждите туристи според отделните автори

Години Автор	1926	1927	1928	1929	1936
Енев 1965 (2)	1100	3100		14 700	8000
Хаджиниколов 1969	1100				8000 (макс.)
Хаджиниколов 1973	200 чешки деца				8000 (макс.)
География на туризма 1973			15 000 (поляци и чехи)		

¹⁴ **Хаджиниколов, Христо.** Икономика и организация на общественото хранене и стопанския туризъм: Учебник за студентите от висшите икономически институти. София, 1969, с. 48.

¹⁵ **Георгиев, Димитър, Неделчо Енев.** Икономика и организация на туризма в НРБ. Кратък курс. – Варна, 1965, 38–39; ♦ Учебникът има още едно издание: **Георгиев, Димитър, Неделчо Енев.** Икономика и организация на туризма в НРБ. Кратък курс. Варна, 1965, л. 50. (Трудове на Научноизследователски център по стопански туризъм, Комитет по туризма при МС).

Стаматов 1973	1100			14 700	
Бъчваров 1975			п '000 от Чехословакия, Германия и Полша		
Цонев 1975, 1977	1100	3100		14 700	8000
Хаджиниколов 1976	14 700				8000
Бъчваров 1979, 1982	п '000 от Чехословакия, Германия и Полша				
География на България, 1981			[макс. 15 000, поляци и чехи]		
Цонев 1987	1100	3100		14 700	8000
Костов 1993	1100				
Маринов 1997	Германия, Полша и Чехословакия				[макс. 14 000]
Колев, Грозева 2002	Германия, Полша и Чехословакия				[макс. 14 000]
Кръстев 2014			Полша, Чехословакия и Германия		

С нейна помощ лесно установихме **авторството** на отделните факти от текста на В. Маринов: „За начало на активния международен туризъм в България се смята 1926 г., когато страната е посетена организирано от няколко хиляди туристи от Германия, Полша, Чехословакия и др. Но до Втората световна война максималният брой на туристите е бил 14 хил[яди]“.

То може да се разпредели по следния начин:

- През 1965 г. **Неделчо Енев** обявява 1926 г.¹⁶ за началната в развитието на активния международен туризъм в България, когато във Варна пребивават организирано около 1100 чужди туристи.

- В същите две публикации **Неделчо Енев** обявява, че през 1929 г. градът е посетен от 14 700 чужденци.

- През 1975 г. **Марин Бъчваров** осветлява географията на първите чужди летовници, посочвайки, че туристи главно от Чехословакия, Германия и Полша, посещават по организиран начин Варна. Първоначално той посочва 1928 г. като начална, но в следващите две публикации коригира годината на 1926-а.

БРОЙ НА ТУРИСТИТЕ ВЪВ ВАРНА 1926–1938 Г.

А точни ли са твърденията на Неделчо Енев и Марин Бъчваров?

Авторът вече имаше възможност да публикува статистически данни за развитието на туризма във Варна за периода 1926–1938 г., в частност на активния международен туризъм, в статия¹⁷ от сборника на Деветия черноморски туристически форум през 2016 г., проведен под надслова „България – туристическа дестинация за четири сезона“. За съжаление, по недоглеждане на странъорите на сборника точно таблицата със статистически данни беше сгрешена. Затова тук тя се публикува в първоначалния си вид със съответните бележки (вж. **таблица 2а.** и **2б.**).

Прегледът на данните от **таблица 2а.** и **2б.** показва, че за посочения 13-годишен период общият брой на туристите (българи и чужденци), посетили Варна, е най-висок през 1927 г. – 38 351, с втори връх през 1937 г. – 29 777 души. Годишите с минимален брой посетители са 1932 и 1933 г. – съответно 5013 и 5432 души.

Чуждите посетители във Варна са най-много през 1928 и 1931 г., съответно 9389 и 9038 души. Най-малко туристите от странство са били през 1926 и 1927 г., съответно 602 и 3586 души. Българите са били най-многобройни през 1927 г. – 34 765 д. и през 1937 г. – 24 347 души. Най-малко те са през 1932 и 1933 г., съответно 412 и 535 души, като не отчитаме 1931 г., когато няма данни за посещенията на българите.

---

¹⁶ Нататък в студията подчертаванията с една черта, обикновено в цитирани текстове, са направени от автора.

¹⁷ **Михайлов, Пело.** За началото на активния международен туризъм във Варна. // България : туристическа дестинация за четири сезона. Варна, 2016, 521–535.

Таблица 2а. Летовници, почивали във Варна по години (начало)

Година	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933
Държави	А	Б	В	Г	Г	Д	Е	Е
България	11 852	34 765²	19 993	21 772⁷	15 611⁹	н.д.	412	535
Австрия	н.д.	51	127	107	134	588	310	1142
Германия	40	101	153	75	133	169	152	181
Гърция	13	61	н.д.	н.д.	17	97	40	26
Египет	н.д.	0	н.д.	0	10	32	10	2
Полша	н.д.	31	18	36	240	703	119	63
Румъния, в т.ч.:	н.д.	2102	7284	6126	3483	4428	3120	1984
<i>българи</i>	<i>н.д.</i>	<i>1890</i>	<i>6664</i>	<i>(5078)⁸</i>	<i>(2887)⁸</i>	<i>3215</i>	<i>2385</i>	<i>1606</i>
<i>румънци</i>	<i>52</i>	<i>212</i>	<i>620</i>	<i>(1048)⁸</i>	<i>(596)⁸</i>	<i>1213</i>	<i>735</i>	<i>378</i>
Турция	н.д.	132	н.д.	129	162	536	201	127
Унгария	40	33	25	20	74	176	132	403
Чехословакия	54	801	1412	492	559	1796	382	728
Швейцария	н.д.	4	н.д.	н.д.	6	н.д.	0	12
Югославия	н.д.	33	н.д.	н.д.	11	н.д.	0	0
Други	403 ¹	237 ³	370 ⁶	73	1443 ¹⁰	513	135	229 ¹²
Чужденци	602	3586⁴	9389	7058	6272	9038¹¹	4601	4897
ОБЩО	12 454	38 351⁵	29 382	28 830⁵	21 883⁵	9038	5013	5432

Източници: А). **Попов, В.** Кратки статистически данни за сезона 1926 година. // *Курортна Варна*, 1927, № 1, с. 8; **Попов, В.** Язика на цифрите в свързка с дейността на Българския народен морски сговор. // *Морски сговор (Варна)*, 1927, № 4, април, 3–5; **Б).** Курорта 1927 г. в цифри. // *Варненски общински вестник*, № 147, 19 ноем. 1927; **Попов, В.** Курортна Варна в цифри. // *Морски сговор (Варна)*, 1928, № 2, февруари, 5–6; **В).** **Попов, В.** Курортна Варна в цифри през 1928 год. // *Морски сговор (Варна)*, 1929, № 7–8, септември–октомври, 6–7; **Г).** Варненското леговище през 1930 г. Доклад от Началника на Курортното бюро... // *Варненски общински вестник*, № 236, 20 ноем. 1930; Експозе на кмета г. П. Бянов... // *Варненски общински вестник*, № 247–248, 24 апр. 1931, 9–10; **Д).** **Кехайов.** Летовниците чужденци във Варна. // *Варненски кореняк*, № 11, 1 ноем. 1932; **Е).** Какво число летовници са посетили Варна през последните пет години... // *Варненски общински вестник*, № 9–10, 1 юли 1938, 9–10.

Бележки: н.д. – означава, че няма публикувани конкретни данни, но не и че стойността в тази клетка е 0; ¹ В т. ч.: 18 от Англия, 10 Италия; ² В т. ч.: 18 525 регистрирани и 16 240 нерегистрирани летовници; ³ В т. ч.: 109 от Русия, 3 с Нансенови паспорти (пасавани, позволяващи на военновременни и политически бежанци да пътуват по света и да се заселват, където сметнат за добре), 2 Испания, 4 Персия (Иран), 61 Франция, 7 САЩ, 1 Италия, 21 Англия и 29 други; ⁴ В т. ч.: 2208 регистрирани и 1378 нерегистрирани летовници; ⁵ В т. ч. регистрирани и нерегистрирани летовници; ⁶ В т. ч.: 5 от САЩ, 4 Естония, 2 Литва, 5 Аржентина, 6 Франция, 27 Италия и 321 други; ⁷ В т. ч.: 7200 регистрирани летовници; ⁸ Пропорционално преизчислени стойности; ⁹ В т. ч.:

11 200 регистрирани летовници; ¹⁰ В т. ч.: 7 САЩ, 4 Италия, 1 Англия, 5 Белгия, 5 Персия (Иран), 2 Литва, 11 Франция и др.; ¹¹ Вероятно данни общо за регистрирани и нерегистрирани летовници; ¹² В т. ч. летовници от Литва, Латвия, Белгия, Холандия, Испания, Италия, Палестина, САЩ, Шотландия и др.

Таблица 26. Летовници, почивали във Варна по години и общо за периода 1926–1938 г. (*продължение и край*)

Година	1934	1935	1936	1937	1938	Общо	Отн.
Държави	Е	Е	Е	Е, Ж	З, И	за периода	дял
						1926–1938	в %
България	4869	17 575	13 099	24 347 ¹⁵	12 108	176 938	70,1
Австрия	1207	1274	1015	571	н.д. ¹⁷	6526	8,6 ²⁰
Германия	182	163	183	181	765	2478	3,3
Гърция	43	45	63	40	28	473	0,6
Египет	32	16	10	12	12	136	0,2
Полша	169	757	851	526	1413	4926	6,5
Румъния, в т. ч.:	1881	1174	916	1506	471	34 475	45,7
<i>българи</i>	1528	869	781	1290	376	28 569	37,9
<i>румънци</i>	353	305	135	216	95	5906 ¹⁹	7,8
Турция	98	72	104	111	104	1776	2,4
Унгария	673	443	499	237	430	3185	4,2
Чехословакия	1528	2441	2241	1952	1991	16 377	21,7
Швейцария	36	36	28	36	9	167	0,2
Югославия	22	57	120	104	354	701	0,9
Други	278 ¹³	226	118 ¹⁴	154	141 ¹⁸	4311	5,7
Чужденци	6149	6704	6148	5430	5718	75 592	29,9
ОБЩО	11 018	24 279	19 247	29 777 ¹⁶	17 826	252 530	100,0

Източници: Е). Какво число летовници са посетили Варна през последните пет години... // *Варненски общински вестник*, № 9–10, 1 юли 1938, 9–10; Ж). **Кънчев, Крум**. Нашето Черноморие. Варна, 1938, с. 23; З). Статистически сведения за тази годишните посещения на летовниците. // *Варненски общински вестник*, № 18, 31 окт. 1938, с. 4; И). **Петков, Петър**. Варна. // В: **Петков, Петър**. Около Европа. Варна, 1939, с. 85.

Бележки: н.д. – означава, че няма публикувани конкретни данни, но не и че стойността в тази клетка е 0; ¹³ В т. ч. летовници от Финландия и др.; ¹⁴ В т. ч. летовници от Италия и др.; ¹⁵ По други сведения 12 402 летовници от България (Вж. **Петков, Петър**. Варна. // В: **Петков, Петър**. Около Европа. Варна, 1939, с. 85; **Парушев, Тодор**. Варна – морско летовище на България (1878–1945). // *Известия на Народния музей – Варна*, т. 28 (43), 1992, с. 308); ¹⁶ По други сведения общо 17 832 летовници (Вж. **Петков, Петър**. Варна. // В: **Петков, Петър**. Около Европа. Варна, 1939, с. 85; **Парушев, Тодор**. Варна – морско летовище на България (1878–1945). // *Известия на Народния музей – Варна*, т. 28 (43), 1992, с. 308); ¹⁷ По това време Австрия е

анексирана от Германия и ако въобще е имало австрийски летовници, то те са отнесени към тези от Германия;¹⁸ В т. ч. летовници от Англия, САЩ и др.;¹⁹ Без летовниците от 1926 г.;²⁰ Относителният дял на всяка от държавите е изчислен спрямо общия брой на чужденците.

През 1944 година Лука Главчев допълва с още една година сведенията за чуждите туристи във Варна. Той дава следните стойности: 1936 г. – 6315 д., 1937 г. – 5591 д., 1938 г. – 5450 д., 1939 г. – 3891 г.¹⁸ Данните в **таблица 2б.** за 1936–1938 г. се разминават незначително (със 165 до 270 туристи) с посочените от Главчев. Затова и дадената от него стойност за 1939 г. може да се ползва като приблизителен ориентир, но не и да се включи в таблицата.

Задължително трябва да завършим с уточнението, че започналата Втора световна война слага край на подема в стопанския туризъм във Варна и в България. Част от държавите, изпращащи най-много туристи към Варна, респективно и към България, – Австрия, Полша и Чехия са анексирани от Германия. Основната магистрала, по която туристи от централноевропейските държави са пътували до България – река Дунав, вече не е сигурен речен път, затова и посещенията на чужденци след 1939 г. рязко намаляват. Отделно и Курортното бюро не води и не публикува статистика за малцината все пак осмелили се да летуват във Варна след тази година.

* * *

Предвид поставените в изследването задачи е целесъобразно да се отдаде заслуженото на изследователите преди нас. Събирането на данните за **таблица 2а.** и **2б.** ставаше най-вече чрез платформата „Варненска дигитална библиотека“ на сайта на Регионалната библиотека „Пенчо Славейков“ – Варна (<<http://digitallibrary.libvar.bg/>>). По време на работата попаднах и на студията на Тодор Парушев „Варна – морско леговище на България (1878–1945)“¹⁹. В нея има сравнително пълни данни за международния туризъм във Варна за същия период 1926–1938 г., включително и за летовниците по отделни държави. Авторът обаче не е публикувал данни за общия брой на чуждестранните туристи през 1931 г. и за летовниците по държави за 1927, 1929, 1930, 1931

---

¹⁸ **Главчев, Лука.** Изгледи за туризъм в България. // *Списание на държ. железници и пристанища в България*, 1944, № 1–2, с. 3.

¹⁹ **Парушев, Тодор.** Варна – морско леговище на България (1878–1945). // *Изв. на Нар. музей – Варна*, т. 28 (43), 1992, 292–314.

и 1938 г. А такива данни има, както е видно от **таблица 2а.** и **2б.** Трябва да се отчете, че около 1990 г., когато е подготвена студията, Парушев не е имал възможността да се ползва от услугите на „Варненска дигитална библиотека“, а вероятно всички първоизточници е проверявал *de visu* във фонда на Варненската библиотека. Тази студия за развитието на варненския туризъм е останала сравнително неизвестна – може би защото е публикувана в периодично издание с предимно историческа тематика, а не в специализирано издание по туризъм. За съжаление не успяхме да изпълним намерението си да се свържем с автора, за да поискаме справка колко пъти и къде е цитирана студията.

* * *

От прегледа на данните в **таблица 2а.** и **2б.** е видно, че броят на чуждестранните туристи във Варна нито през 1926 г. надхвърля 1000, нито през 1929 г. е над 14 000, както твърди Неделчо Енев. Донякъде случайността помогна да бъде разкрит източникът, който е подвел Енев, а след него и другите изследователи, с твърденията си за 1000 *чуждестранни туристи* през 1926 г. и 14 000 – три години по-късно.

В библиографския справочник „Курортното дело и физикалната терапия в България“²⁰ под № 2394 е описана статията на проф. Анастас Иширков „Бъдещето на града Варна“, публикувана в списание „Българска земя“, 1931, № 3, 6–8. Професионалният интерес към личността и научното наследство на проф. Иширков ни задължи своевременно да се запознаем и с тази негова статия. При получаването на списанието в библиотеката, по навик разгледахме цялото съдържание. Една от другите статии в него беше на бившия министър на земеделието Григор Василев „Варна като държавен и национален въпрос“ (с. 11–13). В статията си Василев, приключил с министерския си мандат само месец по-рано, пише: „*Като курортен център Варна почна да се създава сериозно от пет години насам. Не желая да намалявам делото на предшествениците, но истина е, че по-значителният напредък е извършен за периода 1926–[19]30. Чужденците почнаха през 1926, и това сериозно начало се изразява в цифрата [числото] 1000, която в 1927 достигна 3000, в 1928 – 8000, в 1929 – към 13 000 или 14 000, в 1930 – над тая цифра. Може да има малки неточности в тия цифри, но те са най-точните, които с приблизителност могат да се установят. Важно и безспорно е, че от 1926*

---

²⁰ **Теодосиева, Елена.** Курортното дело и физикалната терапия в България 1835–1965. Анотирана библиография. София, 1968.

година първата хиляда чужденци от странство – гости на Варна – през 1930 достигна до много хиляди²¹. Едва ли някой е поставил под съмнение написаното от вече бившия министър и дългогодишен журналист Григор Василев.

Книжка 3. на списание „Българска земя“ е „посветена на Варна“ (с. 1). Регионалната библиотека „Пенчо Славейков“ във Варна притежава само нея²² от общо десетте, излезли през първата му и единствена годишнина. Вероятно списанието, респективно и статията на Василев, под някаква форма са регистрирани в картотеката на фонд „Регионална история“ и са попаднали в началото на 60-те години на миналия век в полезрението на преподавателя от тогавашния ВИНС „Д. Благов“ (дн. Икономически университет – Варна) Неделчо Енев. Именно той въвежда в научно обръщение **1926 г.** като **начална за международния курорт в гр. Варна** с число на **чужденците 1100**²³.

Необходими са две уточнения. Ако границата, която трябва да се надскочи, за да говорим за **международен туризъм**, е 1000 чужди туристи (както го е написал Григор Василев в статията си от 1931 г.), то началната година на активния международен туризъм във Варна, респективно и в България, **не е 1926 г.**, когато са регистрирани само 602, **а 1927 г.**, когато имаме 3586 посетители от чужбина. Ако пък за начало се приема просто наличието на чужди летовници, то отново началната година **не е 1926-а**, тъй като тя е просто **първата**, за която има официално събирана и поне на две места публикувана статистика за туристите във Варна. Също така споменатият брой **14 700** чуждестранни туристи – **за 1929 г.**, никога не е достиган от варненския курорт. Според данните от **таблица 2а.** и **2б.**, максималният брой е 9389 – през 1928 г., а през 1931 г. има 9038 регистрирани и нерегистрирани летовници от чужбина, посетили Варна.

Коректността изисква да бъде уточнена началната година на активния международен туризъм във Варна. Като най-важен фактор, който силно активизира туризма, може да приемем откриването на

---

²¹ **Василев, Григор.** Варна като държавен и национален въпрос. // *Българска земя*, 1931, № 3, с. 12; Статията също е регистрирана в анотираната библиография на Теодосиева, под № 2389.

²² Вж. <http://catalog.libvar.bg/view/show_sn_short_rec.pl?id=4768&SC=title&RC=1&SRV=false&LANG=bg&SA=%E1%FA%EB%E3%E0%F0%F1%EA%E0%20%E7%E5%EC%FF> (1 август 2017).

²³ **Георгиев, Димитър, Неделчо Енев.** Икономика и организация на туризма в НРБ. Крагък курс. Варна, 1965, с. 38.

новите (централните) морски бани през юли 1926 г. През същата година в града са регистрирани само 602-ма чуждестранни туристи. Следователно *за начална година на активния международен туризъм трябва да се приеме 1927 г., когато във Варна идват 3586 чужди летовници (за първи път над 1000)*, привлечени, освен от климатичните и плажните условия, и от новите морски бани. Чуждестранни посетители има и в годините преди 1926-а, но тогава не е водена официална статистика за броя им.

* * *

Относно географията на чуждестранните туристи Марин Бъчваров в значителна степен е прав. Според **таблица 2а.** и **2б.** за целия период 1926–1938 г. най-висок е относителният дял на летовниците от Румъния, но Курортното бюро във Варна предвидливо ги разделя на две групи – българи, живеещи в Добруджа, които след 1913–1919 г. са румънски поданици, и румънци, които съставляват само 7,8% от всички чужденци. Така най-многобройни стават туристите от Чехословакия – 21,7%, Австрия – 8,6%, румънците със 7,8%, Полша – 6,5% и Унгария – 4,2%. Единствено през 1926 г. и посочената от Марин Бъчваров 1928 година туристите от Германия – 40 (1926) и 152 (1928) са в първата тройка на чужденците, посетили Варна – след чехите – 54 и 1412, и румънците – 52 и 620. Във всички останали години германците са назад в класацията. А полските туристи са извън първата тройка, както за целия 13-годишен период, така и за годините от 1926 до 1928 г.

За по-голяма точност може да се каже, че началото на активния международен туризъм във Варна (1926–1928 г.), респективно и в България, поставят туристи от Чехословакия, Румъния (дори заедно с българите-румънски поданици съставляват най-многобройната група чужденци) и Германия.

* * *

Трябва задължително да се отбележи, че в много източници за начало на международния туризъм във Варна се приема **1909 година**, когато 206 французи организирано посещават града. Най-доброто описание на гостуването на французите прави уредникът в Музея на мозайките в Девня Анастас Ангелов²⁴. Преразказваме го накратко.

---

²⁴ **Ангелов, Анастас.** Луи Оливие за първите френски туристи във Варна, Гебедже и Река Девня. // *Електронно списание LiterNet*, 2009, № 9, <<http://litenet.bg/publish10/aangelov/luis-olivier.htm>> (1 август 2017). За статията си Ангелов

Посещението е част от екскурзията на френското научно списание „Общ преглед на чистите и приложните науки“ (Revue générale des sciences pures et appliqués), която включва пътуване и в Черно море. Френските туристи са учени – математици, химици, биолози, лекари, историци, юристи, инженери, както и индустриалци, и пътуват с парахода „Ил дьо Франс“ (Ile de France). Те са водени от директора на списанието – физиолога Луи Оливие. На 21 септември (по нов стил 4 октомври) 1909 г. параходът акостира на варненското пристанище. Гостите са посрещнати от министъра на просветата Никола Мушанов, посланика на България в Париж Димитър Станчов, кмета на Варна Иван Церов и др.

Няколко от френските туристи са приети от царица Елеонора в двореца Евксиноград. Друга, по-голяма част, посещава природната забележителност Побитите камъни и карстовите извори при с. Река Девня. През целия ден вали непрестанен дъжд, който осуetyава предварително подготвената програма. Между посещението на Побитите камъни и на карстовите извори, министърът на просветата Н. Мушанов дава обяд за гостите в една ферма. На прибиране с влака към Варна жп линията е подкопана от дъжда и се налага гостите да преминава тези участъци от пътя пеша. Вечерта, в 7 ½ часа, френският кораб отпътувал от пристанището²⁵.

През 2010 година отново Анастас Ангелов пренаписва историята на културния туризъм във Варна. Или по-скоро измества неговото начало от 1909 към 1899 г. Той е открил предварителната програма за друга, по-ранна екскурзия, организирана от „Revue générale des sciences“ – до Крим и Кавказ (26 август–28 септември 1899 г.). Според нея на 4 септември 1899 г. френският параход „Сенегал“ трябва да спре във Варненския залив и френските туристи да слязат в града за няколко часа. Самата програма предвижда следното: *„Варна, понеделник 4-ти септември – пристигане към 6 часа сутринта във Варна, на морския бряг на България, където слизат френските армии през 1854 г. Посещение в селото: малката българска къща и*

използва отчета на водача на екскурзията Луи Оливие, публикуван в брой 24 от 1909 г. на списанието, останал неизвестен за другите български изследователи, писали за това посещение.

²⁵ Други документални източници за посещението са: ♦ Французките гости в г. Варна. (Отзиви). // *Свободен глас (Варна)*, № 36, 27 септ. 1909 (липсва в платформата „Варненска дигитална библиотека“, ползвали сме екземпляр, съхранен в Народната библиотека „Иван Вазов“ – Пловдив); ♦ **Церов, Иван.** Спомени и бележки. Варна, 1935, 79–81.

народната носия. *Тръгване в 11 часа сутринта*²⁶. От внимателния прочит на библиографията към статията става ясно, че Ангелов се опира само на предварителната информация за организираната екскурзия, но не и на репортажи от посещението и евентуалното пребиваване във Варна на френските гости. Справка във „Варненска дигитална библиотека“ показва, че към септември 1899 г. в града е излизал единствено „Варненски общински вестник“, но той има характер на официоз за решенията на Общинския съвет, обявления и търгове, и не публикува репортажи за случващото се на варненска територия.

Личното мнение на автора за двете събития – от 1899 и 1909 г. е, че те са *посещения на екскурзианти*. Програмата през 1899 г. предвижда престой едва от около пет часа, а през 1909 г. френските гости са били в града и околностите му по-малко от 14 часа. Самият начин на пътуване – с кораб, не предвижда нощувка на гостите в хотелите в града. Посещенията, особено второто, имат широк пропаганден и донякъде рекламен ефект, но финансовата полза за града, хотелите, ресторантите и магазините е нулева. Нещо повече – през 1909 г. Министерският съвет отпуска 10 000 лева за посрещането на френските гости²⁷. Вероятно подобна сума от бюджета си е отделил и Общинският съвет на Варна. Въпреки това тези две посещения имат свое място в историята на туризма във Варна, а и в България.

* * *

Направеният по-горе обстоен преглед на осемнадесетте университетски учебника и други публикации надхвърли първоначално поставената цел и имаше неочакван резултат. Защото на три пъти проф. Стефан Цонев публикува текст, който ни насочи в кое ведомство в България след 1932 г. е позициониран стопанският туризъм. Първата публикация е най-подробна, затова ще цитираме само нея: *„За първи път мерки за стопанския туризъм се вземат с бюджета за 1932–1933 г., когато се създава при Главната дирекция на железниците и пристанищата длъжността „чиновник по трафика“. Той е имал за задача да насърчава туризма в България. През същата година е учреден и постоянен комитет за стопански туризъм. През 1935 г. се създава Бюро за международен туризъм и пропаганда, което през 1938 г. е превърнато в Служба за стопански туризъм*

---

²⁶ **Ангелов, Анастас.** За първите френски туристи във Варна. Нови данни отправат началото на културния туризъм във Варна към 1899 г. <http://morskivestnik.com/mor_kolekcii/izsledwaniq/images/Francepdf08092013.pdf> (1 август 2017).

²⁷ **Церов, Иван.** Спомени и бележки. Варна, 1935, с. 80.

при Главната дирекция на железниците и пристанищата. Тая служба имала за задача не само да пропагандира [Българския туризъм] в чужбина, но е организираща и статистика за туристическото движение в страната на българи и чужденци. Директиви тая служба получавала от специално създадения съвет, под председателството на главния директор на железниците и пристанищата или упълномощено от него лице. През 1940 г. се подготвя законопроект за стопанския туризъм, но той и до 9 септември 1944 г. не е приет“²⁸.

Става ясно, че материали за развитието на стопанския туризъм в България от 1932 до 1944 г. трябва да потърсим в различни издания на Главната дирекция на железниците и пристанищата, на Министерството на железниците, пощите и телеграфите, на Българските държавни железници.

Чиновник по трафика не открихме, но попаднахме на много интересни статистически данни и други сведения за организацията и развитието на активния международен и на вътрешния туризъм в България.

ПОНЯТИЕТО СТОПАНСКИ ТУРИЗЪМ

Преди това ще изясним понятието **стопански туризъм**, както са го приемали в Царство България.

Йосиф Петков счита, че „под названието туризъм в България, още от края на миналия [XIX] век е започнало развитието на планинарството (алпинизма). За туризма обаче в истинския смисъл на думата, обемащ всички пътувания, не по работа, разбираан като източник на доходи и причина за развитие и организиране на стопански предприятия в България, започва да се мисли едва през 1928 г.“²⁹.

---

²⁸ Икономика и организация на туризма: [Учебник за студентите от спец. икономика и организация на туризма]. / Н. Енев и др. Варна, 1975, 134–135. Други авт.: Ст. Цонев, А. Георгиев, Ел. Атанасова, М. Андонов, Св. Ракаджийска; ♦ Текстът е публикуван също и в: ♦ Икономика и организация на международния туризъм: [Учебник за студентите от ВИНС Д. Благоев – Варна]. / Ас. Георгиев и др. Варна, 1977, с. 22. Други авт.: Ст. Цонев, Н. Енев, Ел. Атанасова, Св. Ракаджийска, М. Нешков; ♦ Икономика и организация на туризма : [Учебник за студентите от ВИНС Д. Благоев – Варна]. / Ел. Атанасова и др. Варна, 1987, с. 56. Други авт.: Ст. Цонев, Н. Енев, Св. Ракаджийска, М. Нешков, Т. Христова, Н. Апостолов, К. Костадинов, Т. Дъбева.

²⁹ **Петков, Йосиф.** Стопанския[т] туризъм в България. // *Списание на държ. железници и пристанища в България*, 1939, № 1–2, с. 6.

Никола Марашлиев, когото на следващата година намираме като началник на Отделението за пропаганда и стопански туризъм при Главната дирекция на БДЖ³⁰, пояснява, че „се касае за туризма. Но не за планинарството, което в последните години се разви в широк мащаб, а за туризма в широкия смисъл на думата, разгледан като приходаизточник за народното стопанство. Какво точно се разбира под този туризъм? Тук разбираме пътуването – пеша, с железница или с друго превозно средство, с цел да се посети временно друго място от онова на пребиваването [местоживеенето] и то подтикнато от търсене на удоволствие или лекуване“³¹.

Според Ил. Тодоров, редактор на печатния орган на Съюза на пътиепродавците, гостилничарите, хотелиерите и кафеджиите „Питиепродавец“, стопанският туризъм „е дейност за привличане и обслужване по-голям брой пътници, местни и чуждестранни, които посещават разните места в страната по разнообразни поводи“³².

Лука Главчев говори за туризъм „в най-широкия смисъл на думата. Той представлява толкова обширна област, че всеки един от неговите елементи и предпоставки, а именно: съобщения, природно-естествени условия, стопански и политически отношения, национален доход, пътнически бюра, курорти и бани, хотелиерство и ресторантьорство, външна и вътрешна туристическа политика, пропаганда, туристическа статистика и пр., могат да бъдат предмет на особени проучвания и изложения“³³.

Три години след първия си опит, Марашлиев отново теоретизира по темата. Според него туризъм може да се преведе с „излетно и летовищно дело“³⁴. В бележка под линия добавя: „летовищно вместо курортно (чуждица), въпреки че втората дума е по-точна, поради това, че не обхваща само пребиваването лете, но и зиме... Туризмът в широк смисъл на думата може да се замени вместо с „излетно и летовищно дело“ по-сполучливо със „стопански туризъм“. Тъй като този израз не е възприет в нашия говор, а

---

³⁰ Пребивава на летуване... (Хроника). // Варненски новини, № 3970, 3 юли 1935.

³¹ **Марашлиев, Н.** Стопанското значение на туризма в България. // *Списание на държ. железници и пристанища в България*, 1934, № 1, 4–5.

³² Т[одоров], И[л]. Стопански туризъм. // *Питиепродавец*, № 334, 15 ноем. 1938.

³³ **Главчев, Лука.** Изгледи за туризъм в България. // *Списание на държ. железници и пристанища в България*, 1944, № 1–2, с. 7.

³⁴ **Марашлиев, Никола.** Туризмът от гледище на народното стопанство. *София*, 1937, с. 3.

извън това не са се произнесли слововедите у нас, ние ще си служим само с думата „туризъм“³⁵. И дава ново определение на **туризма**: „Пътуването пеша, с железница или друго превозно средство, с цел да се посети друго място или места [различно, -и] от онова на постоянното пребиваване, и то подтикнато от любопитност, от търсене на удоволствие, обогатяване на познанията, от почивка или подобрене на здравето“³⁶.

На друго място Марашлиев прави уточнение, че „международният туризъм се нарича още и *Stiller Export*, което значи негласен износ. И наистина тук имаме нещо общо с износа, само че вместо да се изнасят продуктите в чужбина, консумират се или се закупуват в страната от чужденците посетители“³⁷.

И пак Главчев прави малка бележка относно термина **стопански туризъм**. Според него „прибавеното прилагателно „стопански“ е излишно, като се имат предвид съответните дефиниции другаде (във Франция, Швеция, Гърция, Русия и др. – *tourisme*, в Германия – *Fremdenverkehr* и пр.). Никъде няма тая прибавка, която у нас сигурно се прави, за да се подчертае значението на туризма от народностопанско гледище“³⁸.

Отрасълът стопански туризъм и неговият терминологичен апарат се намират в началото на своето развитие. Всеки от цитираните автори обяснява стопанския туризъм от своята гледна точка, като може би най-добре е изяснена същността му от Никола Марашлиев при втория му опит през 1937 г., когато са изброени и цели пет мотива за предприемане на туристическото пътуване. А Лука Главчев в известен смисъл се явява пророк, след като само 15–20 години по-късно (около 1960–1965 г.) прилагателното *стопански* вече не се употребява, когато в България се говори за туризъм.

ОРГАНИЗАЦИЯТА НА ТУРИЗМА ПОД ЕГИДАТА НА ЖЕЛЕЗНИЦИТЕ

Според експертна оценка от онова време „трябва със задоволство да се признае, че се сложи едно добро начало със създаването към Главна дирекция на БДЖ с министерско постановление на **Постоянен комитет**

---

³⁵ Пак там, с. 3, бел. *.

³⁶ Пак там, с. 5.

³⁷ **Марашлиев, Н.** Железниците и развитието на туризма. // *Списание на държ. железници и пристанища в България*, 1936, № 6, с. 198.

³⁸ **Главчев, Лука.** Изгледи за туризъм в България. // *Списание на държ. железници и пристанища в България*, 1944, № 1–2, с. 8.

*за стопански туризъм, който представлява върховния орган у нас в тази област*³⁹.

В „Правилник на постоянния комитет за стопански туризъм“⁴⁰ е уредена целта на комитета: а) да насърчава туризма в България; б) да работи за привличане посетители, курортисти, туристи и летовници в страната; в) да действа за създаване по-добри условия за тяхното пребиваване и пътуване в и през България; г) да се грижи за координиране дейността в това направление на обществените учреждения, на организациите и частните лица.

Постоянният комитет за стопански туризъм има следния състав: по един представител на Главната дирекция на железниците и пристанищата, на Министерството на външните работи и изповеданията, на Министерството на търговията, промишлеността и труда, на Главната дирекция на народното здраве (тогава в Министерството на вътрешните работи и народното здраве), на Българския автомобилен и туринг клуб, и на централното настоятелство на Българския туристически съюз.

Никола Марашлиев разказва, че *„събирането на комитета за стопански туризъм ставаше трудно и нередовно, поради това че не бяха предвидени никакви санкции и задължения, и че въпросът за туризма не беше достатъчно назрял*“⁴¹.

Създадената да подпомага дейността на комитета по стопански туризъм *Служба по туризма* влиза в тясна връзка с туристически организации, параходни дружества и пътнически бюра в Европа, помества илюстрирани статии за България в големи чуждестранни списания и вестници, опровергава подигравателните статии по адрес на България, появили се в чужди вестници, урежда български туристически павилион на Виенския и Солунския международен панаир и участва с пропаганден материал в панаири на Бари, Брюксел, Вроцлав, Тел Авив и др. Отпечатва разнообразен информационен и рекламен материал за България: илюстрирани брошури и диспъни на чужди езици относно България като страна на туризъм и условията за пътуване по българските железници. Подкрепя и

---

³⁹ **Марашлиев, Н.** Стопанското значение на туризма в България. // *Списание на държ. железници и пристанища в България*, 1934, № 1, с. 7.

⁴⁰ Правилник на постоянния комитет за стопански туризъм. // *Държ. вестник*, № 161, 17 окт. 1932, 2933–2934.

⁴¹ **Марашлиев, Никола.** Туризмът от гледище на народното стопанство. *София*, 1937, с. 79.

насърчава трети лица в популяризаторската дейност в полза на България. Помага отстраняването на редица излишни формалности при полицейски заверки и премахването на други пречки за чужденците – туристи и летовници при граничните пунктове⁴².

Лука Главчев приема, че „*първият опит за една съгласувана и организирана туристическа дейност е направен от Дирекцията на железниците със създадената през 1935 г. служба – Бюро за международен туризъм и пропаганда*“⁴³.

* * *

Йосиф Петков отбелязва, че „*държавата почна също да проявява по-голям интерес към туризма и с бюджета от 1938 г. учреди при Главната дирекция на железниците и пристанищата специална Служба по туризма, която да координира и направлява дейността на заинтересованите организации и общини*“⁴⁴. Особено интересни са единствените два публикувани отчета на тази Служба за стопански туризъм, както се води официално.

Службата започва своята работа през месец февруари 1938 г. с бюджет от 200 хил. лв., който е увеличен в последствие с още 249 хил. лв. През годината е извършена следната дейност:

1. Разпратени са 1043 пакета с рекламен материал за чужбина и 915 пакета за вътрешността. Такъв материал е бил раздаван и на международните панаири и изложби, в които службата е участвала.

2. Преведени са от и на чужди езици 440 различни преписки, някои закони и данни за организацията на стопанския туризъм във Франция, Австрия, Румъния, Швейцария, Италия и Гърция.

3. Отпечатани са над 200 хиляди броя дилпъни за географските и битовите особености и за преимущества на България, на нейното крайбрежие, нейната столица и околност, минералните богатства, промишлеността, поминъка, железопътните и автомобилните връзки, условията за зимен туризъм и др.

4. Изработени са 36 плаката за гарите, изобразяващи техния износ, и диаграми за броя на летовниците българи и чужденци в България.

---

⁴² Пак там, 79–80.

⁴³ Главчев, Лука. Изгледи за туризъм в България. // *Списание на държ. железници и пристанища в България*, 1944, № 1–2, 6–7.

⁴⁴ Петков, Йосиф. Стопанския[т] туризъм в България. // *Списание на държ. железници и пристанища в България*, 1939, № 1–2, с. 7.

5. Службата е взела участие и е свикала по свой почин конференция за установяване на общ туристически план под нейно ръководство на международните панаири в Пловдив и Варна. Взела е участие в споменатите панаири, където е наградена със златен медал, и в Белград, откъдето е получила специално благодарствено писмо.

Направени са постъпки пред Министерството на вътрешните работи и народното здраве за съставяне във всички летовищни общини на специални комисии, съгласно правилника за курортите в България.

Изработен е и Законопроект за стопанския туризъм. Свикана е конференция с представители на съответните заинтересувани учреждения за разглеждане на въпроси, свързани с развитието и регламентирането на стопанския туризъм⁴⁵.

Отчетът за 1939 г. е още по-интересен, тъй като съдържа данни за броя на летовниците, на чуждите туристи и за приходите. През 1939 г. Службата е продължила работа с намален годишен бюджет от 300 хил. лв. Извършена е следната дейност:

1. Разпратени са 1898 пакета с рекламен материал за чужбина и 1214 пакета за вътрешността на страната. 95 000 броя дилпани са били раздадени на международни панаири и изложби, в които службата е участвала.

2. Преведени са от и на чужди езици 452 различни преписки.

3. Изработени са и са отпечатани 5000 броя плакати за зимна България и 225 000 броя дилпани върху географските и битовите особености и преимущества на България, върху нейното крайбрежие, климатически станции, минерални бани, железопътни и автомобилни връзки, условия за зимен туризъм, улеснение и намаление при пътуванията и др.

4. Изискани са от Дирекцията на полицията, БНБ и разните общини, заинтересувани от стопанския туризъм, данни за броя на летовниците и туристите – българи и чужденци, както и за внесените от последните суми в страната. От така събраните статистически данни е установено, че в България са дошли като туристи и летовници 14 847 чужденци, които са оставили в страната 67 млн. лв. чужда валута; в същото време 210 473 души българи са летували (прекарвали повече от 7 дни) в 72 наши летовища.

---

⁴⁵ 6. Служба за стопански туризъм. // Отчет на Българските държавни железници за финансовата 1938 (1 ян.-31 дек. 1938). София, 1940, с. LXIII.

5. Службата е взела участие с щандове на международните панаири в Лайпциг и Пловдив и международната изложба във Варна, където е била наградена със златен медал⁴⁶.

От двата отчета става ясно каква работа извършва Службата за стопански туризъм, изразяваща се най-вече в рекламна дейност, както в чужбина, така и във вътрешността на страната.

* * *

Относно споменатите в отчетите конференции, попаднахме на информация за няколко от тях. Най-ранните сведения са за 1931 г. и са от варненски вестник: *„По инициатива на министъра на железниците е свикана в София конференция, която да се занимава с въпроса какви мерки трябва да се вземат за привличане в България на повече чужденци курортисти и туристи. В конференцията взеха участие делегати на министерствата: на външните работи, вътрешните, на финансите, на търговията и железниците, на дирекциите на полицията и народното здраве, на БНБ, на съюза на туристите и най-сетне делегат[ът] на Варненската община помощник-кметът Ц. Ханджиев – всичко повече от 15 души.*

Свиканата в София за тая цел конференция взе някои доста важни решения. Те се отнасят главно към административни улеснения на чужденците. Колкото за таксите по железниците, то положението остава същото. И напред ще има само 25% [намаление]. Трябва да се признае, че първата стъпка за подобрене на курортизма и туризма е направена“⁴⁷.

От написаното става ясно, че Варненската община е искала по-голямо намаление за курортистите, които пътуват до града с влак, но към онзи момент железниците са отстъпили само на една четвърт от цената.

Йосиф Петков приема годишната конференция, *„която обема по-голям брой представители на учреждения и организации от столицата и провинцията, като съвещателен институт по туризма в страната“⁴⁸.*

Следващата конференция, за която открихме сведения, е от края на 1935 г.: *„На 25 и 26 ноември 1935 г. под председателството на Главния директор на БДЖ се е състояла конференция по туризма, със задача да*

---

⁴⁶ 5. Служба за стопански туризъм. // Отчет на Българските държавни железници за финансовата 1939 (1 ян.-31 дек. 1939). София, 1940, с. LXVII.

⁴⁷ Р[оманчук], Я[рослав]. Курортна конференция в София. // Варненски кореняк, № 2, 1 февр. 1931.

⁴⁸ Петков, Йосиф. Стопанския[т] туризъм в България. // Списание на държ. железници и пристанища в България, 1939, № 1-2, с. 7.

прецени направеното до сега у нас в областта на туризма и летовищното дело и да даде нужните препоръки с цел да се издигне страната ни и по-специално курортът Варна по отношение на международния туризъм“⁴⁹.

Никола Марашлиев разказва интересни подробности за самите конференции: „Свикваше се в края на годината тъй наречената конференция по туризма при Главната дирекция на железниците. Тази конференция се председателстваше или от Министъра или от Главния директор на железниците. В нея участваха представители на заинтересованите в туризма държавни учреждения и организации. Тези конференции имаха за задача да начертаят предстоящата планомерна дейност в областта на туризма. За привеждането в изпълнение на препоръките на конференцията се грижеше спомената служба по туризма, посредством напомняне и подтикване пред отделните учреждения и организации“⁵⁰.

Пак Никола Марашлиев, висш чиновник в сферата на стопанския туризъм, коментира: „Конференциите по туризма, които се свикаха в последните три [1933, 1934, 1935] години при Главната дирекция на железниците, дадоха добри резултати. Препоръките на тези конференции в голямата си част можаха да се приведат в изпълнение. Създадоха се специални привилегии и за курортите и почивните места, определени с царски указ, създадоха се специални курсове за келнери и готвачи, за подготвянето им за курортите, посещавани от чужденци, премахнаха се излишните полицейски формалности и се създадоха редица улеснения“⁵¹.

За конференцията по стопанския туризъм, състояла се на 23 и 24 януари 1939 г., ще преведем по-обширен цитат, предвид важноста на взетите решения.

На нея е решено в подготвяния „Закон за стопанския туризъм“ да залегнат следните основни положения:

а) създаване на институт, който да централизира всички грижи и инициативи относно стопанския туризъм, да го ръководи и организира в цялата страна.

б) благоустрояване на курортите, които с малки изключения, са в твърде лошо положение. Благоустройствените работи и планове на

---

⁴⁹ На 25 и 26 ноември... (Хроника). // *Курортно дело*, 1936, № 1, с. 16.

⁵⁰ **Марашлиев, Никола**. Туризмът от гледище на народното стопанство. София, 1937, с. 79.

⁵¹ **Марашлиев, Н.** Железниците и развитието на туризма. // *Списание на държ. железници и пристанища в България*, 1936, № 6, с. 200.

курортите трябва да предвиждат постройка на водопроводи, канализация, хотели, обзавеждане на лечебни заведения, създаване на игрища, места за удоволствия и пр.

в) съдействие за уреждане на съобщенията от и до местата – обекти на стопанския туризъм.

г) пропаганда на природните красоти, на лечебните и историческите места, като тази пропаганда се извършва под ръководството и надзора на казания институт.

д) в местата – обекти на стопански туризъм да се създаде особен режим относно експлоатацията на хотелите, частните курортни квартири, ресторанти и др. летовищни заведения, както и относно упражняването на професиите, свързани със стопанския туризъм.

е) регламентиране на обектите за стопански туризъм, които да бъдат разграничени, съобразно условията, на едни – за международен и други – за вътрешен стопански туризъм.

ж) на общинските управи, в местата, определени за стопански туризъм, да се създадат особени права за правилното експлоатиране на съответните курортни места.

з) уреждане от БНБ споразумения с чуждите девизни [банкови] власти относно девизните [валутните] улеснения на чужденците, посещаващи България като летовници или туристи.

и) поощряване и подпомагане построяването и обзавеждането на нови образцови хотели, ресторанти и места за развлечения, като им се дават фискални и кредитни облекчения, тъй като стопанският туризъм е национална индустрия.

к) субсидиране, при възможност, на общини, признати, че имат условия да се развият като първостепенни обекти за стопански туризъм.

л) за осъществяване на горната дейност да се предвидят в закона особени приходи, като туристически марки върху: 1) уверения за безплатни и с намаления пътувания; 2) удостоверения за напускане страната; 3) полицейските изходни визи на български поданици; 4) удостоверения за чужди девизи [валути], а така също % върху курортните такси, консумацията в ресторантите и върху цените на стаите и даваните курортни квартири в курортни и исторически места и др. и от субсидии от стопански и финансови институти⁵².

---

⁵² Конференция за стопанския туризъм у нас. (Дружествени вести). // *Курортно дело*, 1939, № 4, 63–64.

От 9 до 11 юни 1942 г. се провежда поредната конференция, но под друг патронаж – на Министерството на вътрешните работи и народното здраве. В нея са участвали кметовете на летовищните и с лечебни извори общини. Конференцията се е занимавала със следния дневен ред: „1. Организиране на продоволствието на летовищните общини и лечебни места в страната. 2. Вземане мерки за медицински и санитарен надзор в курортните и лечебните места. 3. Благоустройствени мерки в летовищните места и специално за баните, за реда и чистота в тях. Бил е разгледан и законопроект за уреждане на курортните и летовищните общини, с оглед да им се даде възможност за по-бързо и цялостно благоустрояване и осигуряването за целта на необходимите средства. На конференцията са присъствали около 40 души кметове“⁵³.

От неподписана статията във вестник „Вършец“ научаваме и други подробности от конференцията: „Предстои да се направи още една крачка. Касае се за приканване към сътрудничество и други институти и лица, които чрез своите специални знания и професионални възможности ще допринесат твърде много за изграждането на цялостно и стройно курортно дело в нашата страна. Става дума за сътрудничество на Медицинския факултет, предимно с катедрите по физикотерапия и пропедевтика; Физико-математическия факултет с неговите отдели по хидрология, климатология и геология; Агрономо-лесовъдния факултет, с отдела за залесителна дейност и художествено градино-парково устройство; Ветеринарния факултет – по въпроса за създаване [на] специални скотовъдни домакинства за продоволствието на курортите; Централния метеорологически институт; сътрудничеството на специалните институти за архитектура и градоустройство“⁵⁴.

Публикацията във вестник „Вършец“ ясно показва, че на стопанския туризъм започва да се гледа по нов начин, щом за развитието му ще бъдат привлечени усилията и на ведомства, извън пряко ангажираната с него Главна дирекция на железниците и пристанищата. Добре звучи идеята да се обърне поглед към науката, чрез няколкото факултета на Софийския университет, която да помогне, както за подобряване на лечението в курортите, така и за тяхното залесяване, парково устройство и градоустройство.

---

⁵³ Конференция на кметовете от летовищните и курортните общини. (Хроника). // *Курортно дело*, 1942, № 3, с. 16.

⁵⁴ Конференция на кметовете от курортните общини. // *Вършец* (с. Вършец), № 43–44, юни–юли 1942.

След като многократно беше споменат, да разгледаме и законопроекта за стопанския туризъм от 1939 г. За съжаление сведения за него намерихме в непълен вид – в публикация в списание „Курортно дело“.

Министерството на железниците е изработило в окончателна форма и изпратило на заинтересованите институти и организации за мнение законопроект за стопанския туризъм в България. При Министерството на железниците се учредява служба за стопански туризъм, която има за цел да организира, съгласува и направлява, дейността на организациите и учрежденията, които се занимават и обслужват стопанския туризъм у нас. Службата постига своята цел като: проучва условията за подобрене и развитие на туризма и пътуванията, за благоустрояване на лечебните и почивните места у нас; дава мнение относно строежите в летовищата на хотели и ресторанти, съгласуване на техния стил и удобства; следи в местата за стопански туризъм да се създаде особен режим относно експлоатацията на хотелите, квартирите и др.; приготвя и разпространява издания за опознаване на обществото в България и чужбина с нашите природни красоти, историческите, почивните и лечебните места; урежда изложби по туризма в страната.

Към службата се създава **Съвет по стопански туризъм** под председателството на главния директор на БДЖ и с представители на министерствата и организациите. Този съвет се свиква един път в годината, за да преценява резултатите от туристическата дейност и да препоръчва всички мерки за правилно устройство на развитие на стопанския туризъм в страната.

В закона са предвидени няколко постановления за длъжностите на кметовете от летовищните селища. При всяка подобна община се образува летовищен комитет, който ще ревизира хотелите и частните квартири и ще проучва всичко, свързано с устройството и развитието на летовището.

Според закона пътнически и туристически бюра могат да отворят всички български поданици, работили най-малко 3 години в туристическата област, имат средно образование и капитал най-малко от 100 000 лева. Отварянето на бюрата става с разрешение на Главната дирекция на БДЖ.

Службата за стопански туризъм, след учредяването ѝ, ще издава туристически марки от 1, 10, 20, 50 и 100 лева. С марките от 1 лев ще се

облепват бележките, уверенията и другите документи, срещу които се издават билети на лица за безплатно или с намаление пътуване по БДЖ, листовете за ястия в ресторантите в летовищните общини и квартирните билети. С марки от по 10 лева сеobleпват молбите, които се подават за отпускане на чужда валута за пътуване в чужбина; с 20 лв. – изходните визи за пътуване в странство на българските поданици; с 50 лева – молбите на местните бюра, които искат разрешение за групови пътувания по БДЖ; със 100 лева – удостоверения за напускане на страната.

Другите средства службата добива от 20 на сто от курортните такси, събирани от летовищата, субсидии от търговско-индустриалните камари, 3 на сто върху цената на стаите и курортните квартири. В закона са предвидени редица наказателни постановления – глоби и пр. Към закона ще бъде изработен правилник⁵⁵.

По-късно Лука Главчев разкрива, че в Съвета по стопански туризъм се е предвиждало участието на представители на Министерството на външните работи – Консулско-стопанска дирекция, Дирекцията на народното здраве, Министерството на търговията, промишлеността и труда, Министерството на обществените сгради и благоустройството, Министерството на финансите, Дирекцията на националната пропаганда, БНБ, Търговско-индустриалните камари, курортните общини, журналистите, Българския царски автомобилен клуб и Българския туристически съюз⁵⁶.

От материалите, открити за Законопроекта, два факта заслужават изрично внимание. Първият е набирането на средства за Службата по стопански туризъм, което ще става чрез специалните туристически марки, с които ще сеobleпват документите на леговниците и туристите, както и чрез преки данъци върху общините (курортните такси) и хотелиери и хазаи (3% данък върху приходите от нощувки). Вторият е вече силно разширеното представителство в Съвета по стопански туризъм. Докато през 1932 г. в Постоянния комитет за стопански туризъм има представители само на четири министерства, в законопроекта от 1939 г. се предвижда участието вече на 6 министерства.

* * *

През 1937 г. е основано пътническо бюро „Балкан“, което е *„развивало активна дейност по организирането на туристически*

---

⁵⁵ Новата организация на стопанския туризъм у нас. (Хроника). // *Курортно дело*, 1939, № 6, с. 95.

⁵⁶ **Главчев, Лука**. Изгледи за туризъм в България. // *Списание на държ. железници и пристанища в България*, 1944, № 1-2, с. 7.

пътувания из страната“⁵⁷. Никола Марашлиев, когото през 1937 г. намираме като началник на Българското пътническо бюро „Балкан“⁵⁸, в нарочна статия описва функционирането му. То е създадено от Главната дирекция на БДЖ със средства на Железничарската каса. Бюрото е имало за задача:

а) да насърчава стопанския туризъм – вътрешен и международен; б) да работи в съгласие с Главната дирекция на БДЖ при провеждане на тарифната политика, да регулира цените, създава улеснения за пътниците и др.

Отделните му дейности са били повече от интересни и успешни.

Билетна служба

а) за вътрешно съобщение. През 1940 г. са били издадени жп билети на стойност 4,5 милиона повече, отколкото през 1937 г.

б) за международно съобщение. Сключени са били договори с пътническите бюра, които имали монопол върху жп билетите на своите страни. Бюрото започва да продава всички чуждестранни билети, билети за спални вагони и за пътуване със самолет. През 1940 г. са били издадени чуждестранни билети на стойност 8,5 млн. лева повече, в сравнение с 1937 г.

Организиране на пътувания на чужденци с определени цени

При предварително определени цени бюрото е поемало задължение спрямо чуждестранни бюра, групи чужденци или отделни лица от чужбина, да се грижи за провеждането на определено пътуване из България. В цената влизали всички разходи за път, хотел, храна, водачество, разглеждане на забележителностите с автобуси и пр.

Туристически чекове и хотелиерски купони

Бюрото е инкасирано чековете на немското пътническо бюро „Мер“. А срещу издавани от „Балкан“ купони, всеки чужденец е имал право да ношува и да се храни в такива хотели и ресторанти, които предлагали необходимите удобства, чистота и качествена храна. По този начин бюрото е създавало конкуренция.

Пропаганда за насърчаване пътуванията и туризма

Бюрото е издавало дипломи, относно разните тарифни намаления, извлечения от разписанията и др. Във вестниците и по радиото са се

---

⁵⁷ Икономика и организация на туризма: [Учебник за студентите от спец. икономика и организация на туризма]. / Н. Енев и др. Варна, 1975, с. 134.

⁵⁸ **Марашлиев, Никола.** Туризмът от гледище на народното стопанство. София, 1937, корица и с. 1.

публикували сведения за пътуването по БДЖ. Бюрото разпращало рекламен материал на своите представителства в чужбина. Отговаряло на всички запитвания от България и от чужбина, отправени му писмено, относно летовища и интересни места за туризъм в България, условията за пътуване и др.⁵⁹

За да се отчетат заслугите на Българските държавни железници за развитието на стопанския туризъм в страната, е необходимо да се напише и за предоставяните намаления за курортните и туристическите пътувания. Правим го чрез съобщение от списание „Курортно дело“ с дата юни 1940 г. Според нареждане на БДЖ всички лица, които отиват на летуване в някое от признатите летовища, ще пътуват с 30 % намаление. Като изключение от тарифата за курортните билети, разрешава се на лицата, които ще останат да летува във Варна или в Св. Константин най-малко 10 дни, да им се издават билети с 65 на сто намаление. Цената на билета София – Варна и обратно с бърз влак струва 275 лева, а за пътнически влак III класа – 243 лева. Тези билети се издават срещу бележка, образец 14. Може да се прекъсва по 24 часа в една гара на отиване и в една гара на връщане. Бележките се заверяват в Курортната дирекция, а при връщането – билета и бележката на гара Варна. Пътниците, които ще престоят във Варна най-малко три дни, имат право на 50 на сто намаление, при спазване на горните условия⁶⁰.

Едно сравнение с вече публикуваните данни от 1931 г., когато намалението е само 25 процента, показва значително увеличение на отстъпката, която БДЖ дава за курортните и туристическите пътувания. Особено голяма е тя за пътуващите до Варна – от 50% при туристите с престой от 3 до 9 дни и цели 65% за курортистите, които ще останат в града или в курорта „Св. Константин“ десет и повече дни.

БРОЙ НА ТУРИСТИТЕ И ПРИХОДИ ОТ ТУРИЗМА В БЪЛГАРИЯ

След като изяснихме организацията на стопанския туризъм в страната, да обърнем внимание и на откритите статистически данни за пътуванията на наши и посещенията на чужди туристи в България за времето преди 1944 година.

---

⁵⁹ **Марашлиев, Н.** Национално пътническо бюро. // *Списание на държ. железници и пристанища в България*, 1941, № 5–6, 255–259.

⁶⁰ Курортни намаления по железниците. (Хроника). // *Курортно дело*, 1940, № 3, с. 16.

С помощта на споменатия вече библиографски справочник „Курортното дело и физикалната терапия в България“⁶¹ открихме две статии на д-р Дамян Иванов, които обобщават данни още за 1910 и 1911 г. Сведенията са за посещенията на курортистите в по-големите български балнеолечебни, но и в няколко черноморски курорти. И което е по-важно – обособена е отделна графа за броя на посетилите ги чужденци. Данните са събрани по поръчка на Дирекцията за опазване на общественото здраве. Самият Дамянов уточнява, че приведените числа „не могат да претендират на една абсолютна точност“, но все пак са нещо, в сравнение с липсата на данни. Те са обобщени в **таблица 3**.

Таблица 3. Посетители в българските курорти за 1910 и 1911 г.

Бани (Курорти)	Посетители за 1910 г. ¹		Посетители за 1911 г. ²	
	Всичко	От чужди държави	Всичко	От чужди държави
Баня (Софийско)	828	5	845	10
Белчин (Самоковско)	598	-	606	-
Вършец (Берковско)	1622	9	2952	10
Горна баня (Софийско)	154	-	129	-
с. Горно Паничерево (Казанлъшко)	н.д.	н.д.	468	-
Долна баня (Самоковско)	213	-	338	-
Карловските бани (с. Баня)	587	-	733	12
Кортенските бани (Н.-Загорско)	1407	-	3404	6
Костенец (Самоковско)	190	2	291	1
Красновските бани (Пловдивско)	1624	5	714	-
Кюстендилските бани	52	1	79	2

⁶¹ **Теодосиева, Елена.** Курортното дело и физикалната терапия в България 1835–1965. Анотирана библиография. София, 1968.

с. Лъджа-кьой- Бургаски бани	н.д.	н.д.	2639	20
с. Овощник (Казанлъшко)	н.д.	н.д.	486	3
Павелска баня (Казанлъшко)	557	-	2264	1
Панчарево (Софийско)	3	-	127	-
Панагюрски бани (Бъта баня)	4640	6	5434	-
Стрелчански бани (Панагюрско)	1360	1		
Сапаревски бани (Дупнишко)	648	-	1705	1
Сливенските бани	2548	14	4135	97
София	6	-	н.д.	н.д.
Старозагорските бани (с. Сулица)	н.д.	н.д.	22 596	-
Хасковските бани (Сусам-Брястово)	3731	115	2532	180
Хисарските бани	7807	87	6340	152
Чепино (с. Баня)	139	-	320	1
Чепино (с. Лъджене)	1072	-	780	-
Балчик (морски бани)	8	-	н.д.	н.д.
Бургас (морски бани)	1117	25	1521	-
Месемврия (морски бани)	190	-	319	315?
Созопол (морски бани)	16	-	42	8
Солницата (кална баня до Балчик)	320	-	412	-
Общо	31 413	270	62 211	818? (503)

Източници: ¹ Иванов, Д. Нужда от статистика за посетителите на нашите минерални бани. // *Съвременна хигиена*, 1911, № 3-4, 86-90; ² Иванов, Д. Лечебните бани в България през 1911 год. // *Съвременна хигиена*, 1912, № 5-6, 173-177.

Анализът на данните от **таблица 3.** разкрива, че „твърд контингент“ посетители от чужбина (минимум пет души) през двете години имат минералните бани в Баня и Вършец и Сливенските, Хасковските и Хисарските бани. С минимален брой чужденци през двете години или с посетители-чужденци само през едната година са Костенец, Павелска баня, Бургаските, Карловските, Кортенските, Красновските, Кюстендилските, Панагюрските, Стрелчанските, Сапаревските и Казанлъшките минерални бани, Созопол и Бургас-морските бани.

Самият д-р Иванов поставя въпросителна до числото на посетителите от чужбина в Месемврия (от 1934 Несебър) през 1911 г., защото според данните, подадени му оттам, от общо 319 посетители – 315 са чужденци, което не е характерно за нито един от другите курорти, през която и да е от двете години.

Затова в реда „Общо“, в клетката „От чужди държави“ за 1911 г. сме пресметнали общия брой на чужденците и без тези от Месемврия, в случай, че става въпрос за някаква грешка.

В заключение може да се обобщи, че през 1910 г. поне 270 чужденци са летували и са се лекували в български курорти, а на следващата година числото е поне 503 (малко вероятно да е 818). Редовни посещения на чужденци има регистрирани в Баня, Вършец, Сливенските, Хасковските и Хисарските бани, а епизодични – в още 14 курорта. Данните, публикувани от д-р Дамян Иванов, са най-ранните открити обобщени сведения за посещенията на чужди летовници (туристи) в страната ни.

Таблица 4. Брой на летовниците в някои български морски курорти

Курорти	1923	1924	1925
Варна	12 000	22 000	11 000
Гъозекен (от 1935 Обзор)	10	35	100
Месемврия (от 1934 Несебър)	1000	3000	1000
Ахтопол	-	15	25

Източник: Николов, Вл. Първата морска изложба. // Морски сговор (Варна), 1926, № 7, с. 15.

Откъслечни данни по отделни курорти, отпреди бума на туризма във Варна, публикува и списание „Морски сговор“ (вж. **таблица 4**). Авторът на статията пише, че „за Анхиало [от 1934 Поморие], Бургас, Созопол и Василико [от 1934 Царево] не са дадени сведения, защото съответните общини не са поддържали статистическа служба за курортистите“⁶². Уточняваме, че тук става въпрос за всички летовници в тези курорти, а не само за чужденците.

Търсенето в редицата издания на Главната дирекция на железниците и пристанищата все пак даде резултат и открихме споменатата от проф. Стефан Цонев „статистика за туристическото движение в страната на българи и чужденци“⁶³.

Според автора на статията, в която открихме данните, е посочен броят на летовниците, престояли най-малко 7 дни в едно летовищно или курортно място (вж. **таблица 5**). Те са разделени на българи от вътрешността на страната, чужденци и общо. От отчета на Службата за стопански туризъм за 1939 г. ще повторим сведението, че българите-летовници са пребивавали в 72 наши летовища.

Таблица 5. Брой на летовниците – българи и чужденци с престой повече от 7 дни

Година	Летовници с престой повече от 7 дни		
	Българи	Чужденци	Общо
1935 ¹	146 560	7360	153 920
1936 ¹	146 476	6238	152 714
1937 ¹	172 495	5482	177 977
1938 ¹	205 608	4875	210 483
1939 ²	210 473	14 847 ³	225 320

Източници и бележки: ¹ Петков, Йосиф. Стопанския[т] туризъм в България. // *Списание на държ. железници и пристанища в България*, 1939, № 1-2, 7-8; ² Отчет на Българските държавни железници за финансовата 1939 (1 ян.-31 дек. 1939). София, 1940, с. LXVII; ³ Тук чужденците са представени заедно – летовници и туристи.

От същата статия препечатваме данни и за чужденците, посетили България (вж. **таблица 6**), като те са разделени на две групи: *летовници*, престояли повече от 7 дни в някое курортно място и *туристи* – посетители-планинари и любители на историческите и природни

⁶² **Николов, Вл.** Първата морска изложба. // *Морски сговор (Варна)*, 1926, № 7, с. 15.

⁶³ Икономика и организация на туризма: [Учебник за студентите от спец. икономика и организация на туризма]. / Н. Енев и др. Варна, 1975, с. 134.

красоти, които са се движили из страната. За съпоставка със статистическите данни за Варна (вж. **таблица 2а.** и **2б.**) трябва да отбележим, че **летовници** отговаря на **зарегистрирани летовници**, а **туристи** – на **нерегистрирани летовници**.

От отчета на Службата за стопански туризъм за 1939 г. можем да използваме броя на чужденците – общо туристи и летовници – 14 847, който е съпоставим само с последния ред в **таблица 6.** От която съпоставка става ясно, че именно през 1939 г. най-много чужденци – 14 847 (общо летовници и туристи), са посетили България.

Единствено Лука Главчев си позволява да направи приблизителна оценка на броя на **туристите**: „През 1938 г. във всички минерални бани (курорти) и климатически станции у нас е имало кръгло 220 000 летовници (с повече от 7 дена летуване) [в действителност 210 000] от вътрешността на страната. Що се отнася до броя на туристите (с по-малко от 7 дена пребиваване), за тях нямаме почти никакви сведения (с изключение на Рилския манастир – 53 000 души и Търново – 16 000 души), като се има предвид, че те се освобождават от курортна такса и от задължението да се представят в общинските управления. Имаме основание да смятаме обаче, че тяхното число не е по-малко от броя на летовниците“⁶⁴.

Таблица 6. Чужди летовници и туристи (по държави), посетили България

Години	1935		1936		1937		1938	
	Летовници	Туристи	Летовници	Туристи	Летовници	Туристи	Летовници	Туристи
Държави								
Австрия	1380	120	1049	473	563	123	618	1239
Германия	225	180	192	241	223	352		
Полша	890	220	921	356	451	56	1486	183
Унгария	485	170	434	192	279	113	392	326
Румъния	1195	130	1106	106	1772	83	785	54
Чехословакия	2515	95	1945	1048	1507	808	889	642
Югославия	75	320	45	838	107	315	70	1168
Разни	595	850	546	635	580	607	635	3355
Всичко	7360	2085	6238	3939	5482	2457	4875	6967
ОБЩО	9445		10 177		7939		11 842	

Източник: Петков, Йосиф. Стопанския[т] туризъм в България. // Списание на държ. железници и пристанища в България, 1939, № 1–2, с. 9.

⁶⁴ Главчев, Лука. Изгледи за туризъм в България. // Списание на държ. железници и пристанища в България, 1944, № 1–2, с. 4.

През 2016 г. при представянето на статията „За началото на активния международен туризъм във Варна“, дадохме кратко интервю за кореспондента на БТА във Варна Данаил Войков. За един от неговите въпроси се оказахме неподготвени. Той попита колко приблизително е относителният дял на летовниците-чужденци, отседнали във Варна, от общия брой на летовниците-чужденци, почивали в България в онези години. Нашият отговор беше, че вероятно е около 80 процента⁶⁵. Затова с интерес сравнихме данните на Курортното бюро във Варна, публикувани от нас през 2016 г., с откритите впоследствие данни на Службата за стопански туризъм (вж. **таблица 7.**)

Най-близко до прогнозните 80 процента е 1935 г., когато чужденците във Варна са били 71,0% от всички чужденци в страната, а най-малко са през 1938 г. – едва 48,3%. Като малко успокоение ще прозвучи фактът, че подобно твърдение е изказал и самият началник на Бюрото за пропаганда и стопански туризъм при Главната дирекция на БДЖ Никола Марашлиев. През 1934 г. той пише, че „чужденците курортнисти във Варна,... са около 75% от броя на всички посетители туристи от чужбина“⁶⁶.

Таблица 7. Чужденци (летовници и туристи заедно), посетили Варна и България

Години	1935		1936		1937		1938	
	Варна	България	Варна	България	Варна	България	Варна	България
Държави								
Австрия	1274	1500	1015	1522	571	686	765	1857
Германия	163	405	183	433	181	575		
Полша	757	1110	851	1277	* 526	* 507	1413	1669
Унгария	443	655	499	626	237	392	430	718
Румъния	1174	1325	916	1212	1506	1855	471	839
Чехословакия	2441	2610	2241	2993	1952	2315	* 1991	* 1531
Югославия	57	395	120	933	104	422	354	1238
Разни	395	1445	323	1181	353	1187	294	3990
ОБЩО	6704	9445	6148	10 177	5430	7939	5718	11 842
Отн. дял (%)	71,0	100,0	60,4	100,0	68,4	100,0	48,3	100,0

⁶⁵ Един от сайтовете, който препечата материала на Данаил Войков, беше dir.bg, вж. *Варна посрещнала първите международни туристи* <<http://trip.dir.bg/news.php?id=24580828>> (3 август 2017).

⁶⁶ **Марашлиев, Н.** Стопанското значение на туризма в България. // *Списание на държ. железници и пристанища в България*, 1934, № 1, с. 6.

При съпоставянето на данните за чуждите туристи във Варна и в България се появиха трудно обясними случаи на разминаване на информацията, когато броят на туристите от дадена държава, посетили Варна, е по-висок, отколкото е броят им в цялата страна. Това се е случило през 1937 г. с туристите от Полша и през 1938 г. – с тези от Чехословакия. В **таблица 7**. тези случаи са отбелязани със звездичка.

Със сигурност и след 1939 г. в България има посещения на чужди летовници и туристи, но в значително по-малък обем от периода между 1935 и 1939 г. Основна причина за рязкото снижаване на броя им е започналата Втора световна война и окупирането от Германия на централноевропейските държави, изпращащи най-много туристи у нас, – Австрия, Полша и Чехия (протекторат Бохемия и Моравия).

А българските летовници? Те и след 1939 година продължават да пътуват и летуват (по-точно – да се лекуват) в балнеолечебните курорти на страната, но при значително занижен туристопоток. А основният им мотив е именно лечение, а не отдих или почивка.

Доказателство за двете твърдения са повишените приходи през 1940 г. на билетната служба – 4,5 млн. лв. за *вътрешно* и 8,5 млн. лв. за *международно съобщение*, в сравнение с 1937 г. (вж. тук с. 32), както и отстъпките за курортни билети – от 30 до 65 %, предлагани от БДЖ и през 1940 г. (вж. тук с. 33).

* * *

Неочаквано при търсенето попаднахме на данни дори за приходите от международния туризъм в България преди 1944 година (вж. **таблица 8**). Според П. Минчев в посочените за първите три години суми *„влизат разходите, направени от чужденците за превоз (железници, автомобили, файтони), квартира (хотели, частни домове, пансиони), храна, развлечения, покупки от търговци и пр.“*⁶⁷.

Йосиф Петков приема, че за периода от 1935 до 1938 г. чуждите летовници са оставили *„в страната за пътуване, храна, квартира, покупки на спомени и др. дадености [...] суми, които са установени въз основа на събрани сведения, доколкото има такива, и на преценка“*⁶⁸.

За последната година – 1939-а, данните са получени от БНБ за внесените от чужденците суми в страната.

---

⁶⁷ **Минчев, П.** Стопанското значение на минералните и морски бани и климатически курорти. // *Курортно дело*, 1934, № 2, с. 33.

⁶⁸ **Петков, Йосиф.** Стопанския[т] туризъм в България. // *Списание на държ. железници и пристанища в България*, 1939, № 1-2, с. 9.

**Таблица 8. Приходи от чуждите летовници
в България**

Година	Приходи (млн. лева)
1931 ¹	15
1932 ¹	32
1933 ¹	46
1935 ²	64
1936 ²	58
1937 ²	42
1938 ²	67
1939 ³	67

Източници: ¹ Минчев, П. Стопанското значение на минералните и морски бани и климатически курорти. // *Курортно дело*, 1934, № 2, с. 33; ² Петков, Йосиф. Стопанския[т] туризъм в България. // *Списание на държ. железници и пристанища в България*, 1939, № 1-2, с. 9; ³ Отчет на Българските държавни железници за финансовата 1939 (1 ян.-31 дек. 1939). София, 1940, с. LXVII.

Как е ставало приблизителното изчисляване на приходите от международния туризъм можем да разберем от следните два примера.

Никола Марашлиев приема, че „мнозина у нас мислят приходите, които страната ни има от туризма, за незначителни. Това ние го отричаме. Достатъчно е да споменем, че приходите само от чужденци – туристи и курортисти, посетили България през миналогодишния сезон [1933 г.] е бил 35 милиона лева. Този приход наистина не може да се изчисли с точност, а го определяме приблизително, като преценяваме какво изхарчва средно за 1 ден един посетител за храна, хотел, удоволствия, превозване и пр., и колко дни престоява в България, като се вземе предвид, че чужденците курортисти във Варна, които са около 75% от броя на всички посетители туристи от чужбина, престояват най-дълго време“⁶⁹. Ще припомним, че според данни на П. Минчев, приходите от международния туризъм през същата 1933 г. са 46 млн. лв. (вж. **таблица 8.**)

Особено интересни са разсъжденията и изчисленията на Лука Главчев: „За да се види какво значение има от стопанско гледище масовото движение на летовници и туристи, а именно какво са изразходвали последните за пътуване, прехрана и пр., би трябвало да имаме сведения за

---

⁶⁹ Марашлиев, Н. Стопанското значение на туризма в България. // *Списание на държ. железници и пристанища в България*, 1934, № 1, с. 6.

средния брой на пренощуванията и средните дневни разходи. Обикновено непосредствено събраните от публичните власти, летовници, хотелиери и пр. сведения се допълват с данните, добити по косвена метода. Можем да приемем с приблизителна точност, че средният брой на пренощуванията на летовниците е около 20.

Средните дневни разходи на един летовник преди войната са били минимум 70–80 лева, а при днешните условия – най-малко два пъти повече. Общите разноски, направени от летовниците у нас, преди войната възлизат годишно на 350–400 милиона лева. Към тая сума следва да добавим разходите на туристите (с кратковременен престой) и оставената валута от чужденците, всички заедно, не по-малко от 100 милиона лева. Следователно общият стопански оборот на туризма у нас за по-нормални години възлиза към 500 милиона лева. Доста внушителната сума се разпределя между железници, автомобили, наеми, ресторанти и пр. Голямата част от нея обаче непосредствено или косвено отива в местното население. По тоя начин туризмът изпълнява една съществена стопанска и социална функция. Чрез него става, тъй да се каже, един отлив на средства от по-състоятелните и по-охолните към по-бедните слоеве на населението.

От десетина години в България се създаде една стопанска ценност – това е мостреният панаир в Пловдив. На чужденците–изложители и посетители се дава възможност да се запознаят непосредствено с произведенията на целокупната българска промишленост и земеделие. Представителите и носителите на българското народно стопанство, както и широката публика, могат да видят на панаира нашите произведения и тези на чуждестранната промишленост. По тоя начин се създават благоприятни условия и здрави традиции за един редовен международен туризъм и раздвижване между местното население. Като имаме предвид масовото посещение, сключените сделки и направените покупки, както и всички други разноски на посетителите – за пътуване, храна и пр., при една приблизителна преценка, смело можем да прибавим едно перо от минимум 100 милиона лева годишно към актива на стопанския баланс на туризма у нас⁷⁰.

Тук задължително трябва да отбележим, че изчислените от Главчев стойности на приходите от летовници и туристи (българи и чужденци), са значително завишени. Особено нереални изглеждат приходите,

---

⁷⁰ Главчев, Лука. Изгледи за туризъм в България. // Списание на държ. железници и пристанища в България, 1944, № 1–2, 5–6.

изчислени за Пловдивския мострен панаир. Основен мотив да отхвърлим изчислените от Главчев приходи, е приетият от него 20-дневен среден престой на летовниците. Данни от справочника на Ас. Азманов (вж. по-долу), показват, че един български летовник е пребивавал в балнеолечебните курорти средно 10 дни.

ГЕОГРАФИЯ НА ТУРИЗМА

В заключение ще дадем сведения и за географията на вътрешния и активния международен туризъм в България за периода от края на Първата световна война до 1944 година. Ще го направим на базата на един справочник и няколко публикации от специализираната курортна периодика от онова време.

Справочникът е на инж. Асен Азманов и е за 91 минерални извора в България⁷¹. Авторът е описал и 11 черноморски климатични курорта. Така общо са разгледани 102 лечебни места в България. Според сведенията обаче не всички от минералните извори са каптирани и се експлоатират. Следователно местата, които наистина се посещават, са значително по-малко. А в отчета на Службата за стопански туризъм за 1939 г. беше отбелязано, че българските летовници са пребивавали в „72 наши летовища“. Книгата е особено ценна с два факта. *Първият* – за някои от курортите има данни за годишния брой на посетителите им, а за значителен брой балнеолечебни курорти има данни за годишния брой на къпанятия в тях. Там където имаше данни и за двата показателя, изчисленията показаха, че един посетител е правил средно по десет къпания в минералните бани, т.е. е престоявал средно по 10 дни в един балнеолечебен курорт. *Вторият* – изрично са посочени курортите – балнеолечебни и морски, в които има регистрирани посещения на чужденци, т.е. Азманов е разкрил в известен смисъл и центровете на активния международния туризъм в България в онези години.

По-надолу в текста първо е отбелязана страницата от книгата, на която започва написаното за съответния курорт, следват данни за посещаемостта на лечебното място – брой посетители годишно или брой на къпанятия годишно. Текстовете, в които се говори за посетители от чужди страни (активен международен туризъм), са подчертани. Където няма конкретни числа, е записано „Н. д.“ (няма данни). В квадратни скоби [ ] са разкрити сегашните имена на селищата. За да не

---

⁷¹ Азманов, Асен. Български минерални извори (с 10 цветни таблици и 1 карта). София, 1940. 256, IV с.

се претрупва текстът, не са отбелязани промените в селищния статут на курортите. Номерацията от 1 до 102 не съществува в книгата и е поставена от нас:

с. 22: 1. Минерални извори на гр. Айтос. *Лъджата*. Н. д.

с. 23–24: 2. Минерални извори в с. Банкя – Софийско. *Минерални бани Банкя*. ...са известни... в цяла България, а даже и в съседни страни. Посещават се годишно от около 50 000 души, между които не липсват и чужденци.

с. 26: 3. Минерални извори при с. Баня – Карловско. *Карловски минерални бани*. През сезона ... 4000 души посетители.

с. 30: 4. Минерален извор при с. Баня [дн. Банево] – Бургаско. Бургаски минерални бани. *Идват посетители даже и от някои съседни страни*. Общият брой на посетителите... около 50 000 годишно.

с. 32–33: 5. Минерални извори при с. Баня – Панагюрско. *Панагюрски бани* или *Бъта-баня* (поради близостта на с. Бъта). През сезона... външни гости над 2000 души.

с. 36: 6. Минерални извори при с. Баня – Разложко. Н. д.

с. 37: 7. Минерални извори при с. Баня-Чепино [дн. Велинград] – Пещерско. С. Чепино-Баня е известно и като планински и въздушен курорт. Н. д.

с. 41–42: 8. Минерални извори при с. Баня – Новоагорско. *Кортенски минерални бани, Новоагорски минерални бани*. Идват единични посетители и от съседните страни (Румъния, Турция). Н. д.

с. 43: 9. Минерални извори при с. Бачково – Асеновградско. *Не се ползват от населението*.

с. 45: 10. Минерален извор в с. Беброво – Еленско. Само за пиене.

с. 46: 11. Минерални извори при с. Беден – Девинско. *Беденски минерални бани*. През сезона... 2000–2600 души посетители.

с. 47: 12. Минерални извори при с. Безден – Софийско. Н. д.

с. 48: 13. Минерален извор при с. Берово – Котленско. *Местното население го смята за лечебен*. Н. д.

с. 49: 14. Минерален извор при гр. Брацигово. Н. д.

с. 51: 15. Минерални извори при гр. Брезник. *Светата вода*. Каптиран. *Изворът в местността Гъсто тръне*. Не се ползва. Н. д.

с. 53–54: 16. Минерални извори при с. Брястово – Хасковско. *Сусам-Брястовски* или *Хасковски минерални бани*. ...и се посещават извънредно много, но предимно от Югоизточна България, от Одринско и Родопските области. През сезона се наброяват до 40 000 посетители.

с. 56: 17. Минерален извор при с. Белчин – Самоковско. **Белчинска минерална баня.** Броят на посетителите... около 3000 души. Най-високият извор у нас.

с. 58: 18. Минерален извор при с. Вонеща вода – В. Търновско. Н. д.

с. 60: 19. Минерални извори при с. Ветрен дол и Варвара – Пазарджишко. 1. **Елидеренска минерална баня.** Жп спирка Баните; 2. **Минерални извори при с. Варвара.** Н. д.

с. 62: 20. Минерален извор при с. Върбица – Преславско. **Барутният извор.** През сезона идват около 400–500 посетители.

с. 64: 21. Минерален извор при с. Върбовка – Горнооряховско. **Старата чеима Карагъоз.** Н. д.

с. 65: 22. Минерални извори при с. Вършец – Берковско. **Вършецки минерални бани.** ... се ползват с голяма известност като лековити и то не само в България, но отчасти и в странство. Н. д.

с. 68: 23. Минерален извор при с. Вълген – Сливенско. **Лъджата.** Н. д.

с. 69: 24. Минерални извори в с. Горна баня – Софийско. **Горнобанска минерална баня.** Самата баня се посещава годишно от повече от 50 000 души, идващи от разни краища на България, а не рядко и от чужбина.

с. 71: 25. Минерални извори в гр. Горна Джумая [дн. Благоевград]. **Горноджумайски топли минерални извори.** Н. д.

с. 72: 26. Минерален извор при с. Горно Паничерево [дн. Ягода] – Казанлъшко. **Чанакчийски минерални бани.** Къпанията... около 80 000 годишно.

с. 73: 27. Минерален извор при с. Горно Уйно – Кюстендилско. Не е каптиран.

с. 74: 28. Минерални извори при с. Давидково – Ардинско [дн. при с. Баните]. **Давидковски бани.** Посещават... 3500–4000 души годишно.

с. 75: 29. Минерални извори при с. Джиново [дн. Злати войвода] – Сливенско. **Сливенски минерални бани.** Н. д.

с. 78: 30. Минерални извори при с. Добринище – Разложко. **Посетителите през сезона около 1000 души.**

с. 80: 31. Минерални извори при с. Долна баня – Самоковско. **Долнобански минерални бани.** Н. д.

с. 81: 32. Минерални извори при с. Долни Раковец – Радомирско. Н. д.

с. 83: 33. Минерални извори при с. Железница – Софийско. **Банята и Банището.** Н. д.

с. 84: 34. Минерален извор при с. Жеравна – Котленско. **Барутеното кладенче.** Н. д.

- с. 86: 35. Минерален извор при с. Златна Панега – Тетевенско. *Топлата вода при Главата*. Не е каптиран.
- с. 87: 36. Минерални извори в района на с. Каблешково – Поморийско. Н. д.
- с. 93: 37. Минерални извори при с. Калково – Самоковско. Н. д.
- с. 94: 38. Минерални извори в землището на с. Каменица [дн. Велинград] – Пещерско. Н. д.
- с. 97: 39. Минерален извор при с. Каран Върбовка – Беленско. *Света Марина*. Н. д.
- с. 98: 40. Минерални извори при с. Кладница – Софийско. Н. д.
- с. 100: 41. Минерален извор при гр. Клисуре – Карловско. *Клисурската баня*. Н. д.
- с. 101: 42. Минерални извори в с. Княжево – Голяма София. *Бански извори. Клисурска баня*. Н. д.
- с. 104: 43. Минерални извори в с. Корово [дн. Драгиново] – Пещерско. *Коровски минерални бани*. Н. д.
- с. 105: 44. Минерален извор при с. Косарка – Дряновско. *Минералният извор*. В чешма. Н. д.
- с. 107: 45. Минерални извори при с. Костенец – Ихтиманско. *Жежката вода. Годишно повече от 4000 души посетители*.
- с. 108: 46. Минерален извор при гр. Котел. *Барутеното кладенче*. Н. д.
- с. 109: 47. Минерални извори при с. Красново – Пловдивско. *Красновски минерални бани*. Н. д.
- с. 111: 48. Минерални извори при с. Кричим – Пловдивско. Н. д.
- с. 112-113: 49. Минерални извори в гр. Кюстендил. *Броят на посетителите през сезона се движи около 7000 души, между които мнозина от далечни места, а даже и от други страни*.
- с. 116: 50. Минерални извори при с. Лакатник – Врачанско. 1. *Банята*; 2. Не е каптиран. Н. д.
- с. 117: 51. Минерални извори при с. Левуново (Делчево) – Св. Врачко. *Левуновски бани*. Н. д.
- с. 118: 52. Минерални извори при с. Лъджене [дн. Велинград] – Пещерско. *Броят на посетителите през сезона е 8000 души*.
- с. 124: 53. Минерални извори при с. Малко Белово – Пазарджишко. *Баните или Топлата вода*. Н. д.
- с. 126-127: 54. Минерални извори при с. Марикостиново – Петричко. *Марикостиновски (Сандански) бани. ...и се посещават... даже от съседни*

страни. [Чанков пише: „Освен от българи, баните се посещават още от гърци и сърби“ ⁷²].

с. 128: 55. Минерален извор при с. Махалата [дн. Искър] – Плевенско. Не е каптиран.

с. 130: 56. Минерален извор при с. Меричлери – Чирпанско. Н. д.

с. 133, 135: 57. Минерални извори при спирка Мирново – Провадийско. ... около 20 000 къпаня.

с. 137: 58. Минерален извор при с. Михалково – Девинско. Н. д.

с. 139: 59. Минерални извори при с. Наречен [дн. Нареченски бани] – Асеновградско. Броят на посетителите е 3500.

с. 143: 60. Минерални извори при с. Овощник – Казанлъшко. **Казанлъшки (Емишлерски) минерални бани.** 50 000 къпаня годишно.

с. 145: 61. Минерални извори при с. Осеново – Горноджумайско. **Осеновски гореци извори.** Н. д.

с. 146: 62. Минерални извори при с. Ощава – Св. Врачко. Н. д.

с. 147–148: 63. Минерални извори при с. Павел баня – Казанлъшко. **Павелбански (Карагитлийски) минерални бани.** През сезона идват средно около 15 000–20 000 посетители...

с. 150: 64. Минерални извори при с. Павлово – Голяма София. **Жежката вода, а по-късно е наречен Овча купел.** Броят на къпанията възлиза годишно на 125 000.

с. 152–153: 65. Минерални извори при с. Панчарево – Софийско. **Панчаревски бани.** Броят на посетителите е около 3000...

с. 155: 66. Минерални извори при с. Пчелин – Ихтиманско. **Кованлъшки (Пчелински или Юрушки) бани.** Н. д.

с. 156–157: 67. Минерални извори при с. Сепарево (Горна баня [дн. Сапарева баня]) – Дупнишко. **Сепаревски минерални извори.** 30 000 къпаня.

с. 161: 68. Минерални извори при гр. Св. Врач [дн. гр. Сандански]. **Св. Врачките и Поленичките бани се посещават доста.** ...идват гости даже и от съседни страни. Н. д.

с. 164: 69. Минерален извор при гр. Симеоновград. **Симеоновградски минерален извор.** В чешма. Н. д.

с. 166: 70. Минерални извори при с. Симитли (гара Изворите) – Горноджумайско. Н. д.

с. 168: 71. Минерален извор при гара Синдел – Провадийско. **Синделска лъджа.** Известен е също и във Варна. Н. д.

---

⁷² Чанков, Жечо. Географски речник на България. София, 1939, 272–273.

- с. 169: 72. Минерални извори при с. Сливек – Ловешко. 1. *Тузлу гьол*; 2. *Мандрата*. Не е каптиран. 100–200 външни посетители.
- с. 171: 73. Минерален извор при с. Смочан – Ловешко. Каптиран. За пиене. Н. д.
- с. 173: 74. Минерален извор при с. Смядово, Преславско. *Лисичка*. Н. д.
- с. 174: 75. Минерален извор при с. Солник – Варненско. *Соленото изворче*. Н. д.
- с. 175: 76. Минерални извори в гр. София. *Дневно се къпят 9 000–10 000 души, къпанията годишно 1,5 милиона*.
- с. 180: 77. Минерален извор при с. Стара бяла река – Преславско. *Барутното изворче, Миризливата вода*. Н. д. Не е каптиран.
- с. 181: 78. Минерални извори при с. Старо Железаре – Пловдивско. *Банчето*. Н. д.
- с. 183: 79. Минерални извори при с. Стефан Караджово – Елховско. 1. *Ичме*; 2. *Крастав кладенец*, Н. д.
- с. 184: 80. Минерален извор при с. Столетово – Пловдивско. *Столетовски и Кара-Сарлийски минерални бани*. 150–200 външни посетители.
- с. 185: 81. Минерални извори при с. Стрелча – Панагюрско. *Стрелчански минерални бани*. 8000 до 9000 души външни посетители.
- с. 188: 82. Минерални извори при с. Сулица, Старозагорско. *Старозагорски минерални бани (Лъджите)*. ... се посещават извънредно много от Ст.-Загорска и Чирпанска околия. Н. д.
- с. 190–191: 83. Минерални извори в Сулу-дервент [дн. Момин проход] – Ихтиманско. *Сулудервентски минерален извор*. [Името] „Момина“ не е придобило още такава известност. Широка известност не само в България, но отчасти и в чужбина. Около 10 000 посетители.
- с. 193: 84. Минерален извор при с. Сунгурларе, Карнобатско. *Ичмята, Ичме*. В чешма, за пиене. Н. д.
- с. 194: 85. Минерален извор при гр. Трън (Трънска Баня), в с. Банкя. *Банището*. Н. д.
- с. 195: 86. Минерални извори при с. Фотовище (Огненово) [дн. Огняново] и Гърмен – Неврокопско. 1. *Фотовишки минерални извори*; 2. *Гърменски минерални извори*. Н. д.
- с. 197–198: 87. Минерални извори при с. Хисар [дн. Хисаря] – Пловдивско. ... едни от най-известните у нас, които са познати отчасти и в странство. Баните се посещават... както от България, така и от съседните страни. Къпанията годишно са около 280 000.
- с. 206: 88. Минерален извор-кладенец при с. Християново – Ст. Загорско. *Бутилира се за пиене*.

с. 207: 89. Минерален извор при с. Червен бряг – Габровско. **Вонещата вода.** За пиене и измиване се посещава доста. Н. д.

с. 208: 90. Минерален извор при с. Черноконево [дн. Димитровград], Чирпанско. Появил се през 1928 г. Н. д.

с. 211: 91. Варна. *Най-добре уреденото и най-посещаваното българско черноморско летовище. През сезона се наброяват 28 000–30 000 посетители, от които 7 000–8 000 чужденци. Има множество добре обзаведени хотели, ресторанти, стаи за живеене и великолепна морска градина... Морските бани представляват обширни и красиви модерни постройки с мъжко и женско отделение, смесен плаж и всички необходими приспособления за морелечение.*

92. [Манастир] Св. Константин [дн. курорт Св. св. Константин и Елена], при който е устроен хубав плаж, има множество почивни станции, детски санаториум с приспособления за морелечение и пр.

93. Обзор. Плажът на Обзор е широк, пясъкът – ситен и чист и наподобява месемврийския. Летовището се посещава доста.

94. Несебър (бивше Месемврия). Има и нови къщи, почивни станции и хотели. Плажът е просторен, пясъкът – ситен и чист, със златист цвят.

95. Поморие. Върху пясъчната ивица... са построени близо една до друга калолечебницата и военно-инвалидната почивна станция.

с. 212: 96. Бургас. Градът е известен като балнеолечебна станция и заради минералните бани, които отстоят на около 15 км. Плажът и морските бани са близо до града, по пътя за Поморие. Баните са добре уредени и модернизирани в последните години. Устроена е и гореща морска баня. Самият град е с първокласни хотели и ресторанти.

Освен изброените черноморски летовища по нашето крайбрежие има още няколко, които са сравнително по-нови и по-скромни в претенциите си, притежават, обаче, реални данни, за да се развият постепенно в добри морски курорти. Тези селища са: 97. Созопол, 98. Приморско, 99. Царево и 100. Ахтопол. Плажовете и околностите на тези пристанищни градчета са хубави и правят преживяванията през лятото приятни. В някои от тях са устроени ученически или работнически колонии.

с. 220: 101. Минерален извор при с. Шипково – Троянско. **Шипковски минерални извори.** Посетители през годината – около 3000 души.

с. 222: 102. Минерален извор в гр. Ямбол. В баня с две отделения и за бутилиране. Н. д.

* * *

За четири климатични планински курорта ще цитираме инж. Богомил Радославов: „В България има и един голям брой планински курорти, които се посещават извънредно много. Някои от тях като **Чам-**

кория [от 1942 Боровец] в полите на Мусала (Рила) имат европейска известност. Друг планински курорт с голямо бъдеще е **Юндола** в Родопите, по шосето Белово (жп станция на линията София–Свиленград) – Неврокоп. Прочутият **Рилски манастир**, скрит в гънките на Рила, е отличен курорт. **Витоша** – най-любимата на туристите и скиорите планина, осеяна с хижи и частни вили, е също един отличен въздушен курорт. Тя е достъпна зиме и лете⁷³.

От статия на Парашкев Стоянов сме почерпили сведения, че по Българското Черноморие (през 1933 г.) има 41 морски детски колонии (днешните ученически лагери), произхождащи от следните градове: 13 от София, 3 от Русе, по 2 от Пловдив и Ямбол, и по 1 от Сливен, Варна, Шумен, Видин, Габрово, Лом, Свищов, Плевен, мините „Перник“, с. Павликени, с. Надежда, българските колонии от Будапеща и 9 за децата от цяла България (напр. поддържаните от Министерството на войната, БДЖ, Дирекцията на народното здраве и др.). За съжаление Стоянов е посочил местоположението само на 14 от колониите (лагерите): **Варна** – Морския санаториум, **Обзор** – 1 колония, **Несебър** – 2 колонии, **Поморие** – 3 колонии и една станция за морско калолечение, **Созопол** – 4 колонии, **Царево** – 1 колония, **Ахтопол** – 1 колония. „Всичките колонии и почивни станции са отворени само през ваканциите, освен морският санаториум във Варна и колониите на софийското настоятелство, които са отворени през цялата година. От 41 морски колонии, 27 се помещават в постройките на училищата, свободни през ваканциите, 11 притежават собствени постройки, 3 са под палатки⁷⁴.

Според статии в списание „Кръгосвет“ („Кръгосвѣтъ“) от 1930 г., сред климатичните планински курорти попадат още **Банско**, **Етрополе**, **Копривица**, **Тетевен** и **Трявна**.

ИЗВОДИ

В студията са събрани данни за броя на летовниците – български и чуждестранни, посещавали Варна в периода 1926–1938 (1939) г., както и за летовниците (българи и чужденци) и чуждите туристи, пътували в

---

⁷³ **Радослав**, **Богомил**. Минерални води, бани и бански курорти в България. // *Изв. на Балнеоложкото д-во в България*, 1930, № 1, 8–9.

⁷⁴ **Стоянов**, **Парашкев**. Приносът на България за развитието на морелечението. // *Курортно дело*, 1934, № 3, с. 40. Тук имената на селищата са осъвременени. В статията на Стоянов те са отпреди масовото им преименуване през 1934 година.

България в периода 1935–1939 г. Това ще позволи занапред по-лесно да се прави както анализ на туристопотоците на международния туризъм, особено по националност на туристите, така и на вътрешния туризъм. След 1939 година външнополитическата обстановка силно ограничава развитието на туризма в България.

Изложените подробности за организацията и управлението на стопанския туризъм в страната след 1932 година ще позволят на други изследователи по-лесно да се ориентират в информацията за този стопански отрасъл в периода от края на Първата световна война до 1944 година.

* * *

От гореизложеното могат да се направят следните **изводи**:

1. За начална година на активния международен туризъм във Варна трябва да се приеме 1927 г., когато градът е посетен от 3586 чужди летовници (за първи път над 1000). Основите на активния международен туризъм (през 1926–1928 г.) поставят туристи от Чехословакия, Румъния и Германия, както и такива от Австрия, Полша и Унгария.

2. След 1932 година стопанският туризъм в България се ръководи от Главната дирекция на пристанищата и железниците, чрез създаването към нея на *Постоянен комитет за стопански туризъм* (1932), *Бюро за международен туризъм и пропаганда* (1935) и *Служба за стопански туризъм* (1938). Министерството на железниците, пощите и телеграфите изработва и Законопроект за стопанския туризъм (1939), който обаче не влиза в сила.

3. По данни на Службата за стопански туризъм броят на чужденците – летовници и туристи в България се движи между 7900 (1937 г.) и 14 800 (1939 г.), а на българите-летовници – между 146 000 (1935 и 1936 г.) и 210 000 (1939 г.).

4. По оценка на експерти от онова време приходите от чужденците-летовници в България се движат от 15 млн. лева (за 1931 г.) до 67 млн. лева (през 1938 и 1939 г.).

5. По данни на Службата за стопански туризъм летовниците-българи са пребивавали в 72 летовища. Местата, привличащи чуждестранни летовници в онзи период, са: Банкя, Боровец, Варна, Вършец, Горна баня, Кюстендил, Марикостиново, Момин проход, Сандански и Хисаря, както и Бургаските, Новозагорските (Кортенските), Сливенските и Хасковските бани (посочени са с днешните им имена).

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Азманов, Асен. Български минерални извори (с 10 цветни таблици и 1 карта). – София: Държ. печ., 1940. 256, IV с.

Ангелов, Анастас. Луи Оливие за първите френски туристи във Варна, Гебедже и Река Девня. // *Електронно списание LiterNet*, 2009, № 9, <<http://litenet.bg/publish10/aangelov/luis-olivier.htm>> (1 август 2017).

Бъчваров, Марин. География на туризма в социалистическите страни. – София: Наука и изкуство, 1975. 223 с.

Бъчваров, Марин, Найден Апостолов. География на туризма: [Учебник за студентите от ВИНС Д. Благоев – Варна]. – Варна: ВИНС Д. Благоев, 1979. 423 с.

Бъчваров, Марин, Найден Апостолов. География на туризма: [Учебник за студентите от ВУЗ]. – Варна: Г. Бакалов, 1982. 311 с.

Варненското леговище през 1930 г. Доклад от Началника на Курортното бюро... // *Варненски общински вестник*, № 236, 20 ноем. 1930.

Василев, Григор. Варна като държавен и национален въпрос. // *Българска земя*, I, 1931, № 3 (посветена на Варна), 11–13.

География на България. В 3 тома. Т. 2. Икономическа география. Население, селища, стопански отрасли. Отг. ред. Т. Йорданов. – София: изд. на БАН, 1981. 452 с.

География на туризма: [Учебник за курсистите от проф.-техн. у-ща по туризъм] / Любомир Динев и др. – София: Нар. просвета, 1973. 208 с.

Други авт.: Стоян Динчев, Кирил Кръстев, Пенчо Станев, Васил Ст. Василев.

Георгиев, Димитър, Неделчо Енев. Икономика и организация на туризма в НРБ (кратък курс). – Варна: ВИНС „Д. Благоев“, 1965. 122 с.

Георгиев, Димитър, Неделчо Енев. Икономика и организация на туризма в НРБ. Кратък курс. – Варна: ВИНС „Д. Благоев“, 1965. 158 л.

(Кор. опис.: *Трудове. Комитет по туризма при МС. Научно-изследователски център по стопански туризъм*). Депозирано 1972 г.

Главчев, Лука. Изгледи за туризъм в България. // *Списание на държавните железници и пристанища в България*, 1944, № 1–2 (ян.-февр.), 1–8.

Експозе на кмета г. П. Бянов... // *Варненски общински вестник*, № 247–248, 24 апр. 1931, 9–10.

Иванов, Д. Нужда от статистика за посетителите на нашите минерални бани. // *Съвременна хигиена*, 1911, № 3–4, 86–90.

Иванов, Д. Лечебните бани в България през 1911 год. // *Съвременна хигиена*, 1912, № 5–6, 173–177.

Икономика и организация на международния туризъм: [Учебник за студентите от ВИНС Д. Благоев – Варна]. / Асен Георгиев и др. – Варна: ВИНС Д. Благоев, 1977. 173 с.

Други авт.: Ст. Цонев, Н. Енев, Ел. Атанасова, Св. Ракаджийска, М. Нешков.

Икономика и организация на туризма: [Учебник за студентите от спец. икономика и организация на туризма]. / Н. Енев и др. – Варна: Г. Бакалов, 1975. 400 с.

Други авт.: Ст. Цонев, А. Георгиев, Ел. Атанасова, М. Андонов, Св. Ракаджийска.

Икономика и организация на туризма: [Учебник за студентите от ВИНС Д. Благоев – Варна]. / Ел. Атанасова и др. – Варна: Г. Бакалов, 1987. 248 с.

Други авт.: Ст. Цонев, Н. Енев, Св. Ракаджийска, М. Нешков, Т. Христова, Н. Апостолов, К. Костадинов, Т. Дъбева.

Какво число летовници са посетили Варна през последните пет години... // *Варненски общински вестник*, № 9–10, 1 юли 1938, 9–10.

Кехайов. Летовниците чужденци във Варна. // *Варненски кореняк*, № 11, 1 ноем. 1932.

Колев, Борис, Мария Грозева. Туризъм и туристическа инфраструктура. // *География на България. Физическа география. Социално-икономическа география.* Науч. ред. Илия Копралев. 2. прераб. и доп. изд. – София: ФорКом, 2002, 628–665.

Конференция за стопанския туризъм у нас. (Дружествени вестн.). // *Курортно дело*, 1939, № 4 (март), 63–64.

Конференция на кметовете от летовищните и курортните общини. (Хроника). // *Курортно дело*, 1942, № 3 (юни), с. 16.

Конференция на кметовете от курортните общини. // *Вършец*, № 43–44, юни–юли 1942.

Конференция на кметовете от летовищните курортни общини. (Хроника). // *Курортно дело*, 1942, № 3 (юни), с. 16.

Костов-Кинек, Енчо. Икономически проблеми на туризма. – София: ИПК Радио-90, 1993. 64 с.

Кръстев, Вилиян. География на туризма. Варна: Наука и икономика, 2014. 356 с.

Курортни намаления по железниците. (Хроника). // *Курортно дело*, 1940, № 3 (юни), с. 16.

Курорта 1927 г. в цифри. // *Варненски общински вестник*, № 147, 19 ноем. 1927.

Кънчев, Крум. Варна. // В: **Кънчев, Крум.** Нашето Черноморие. – Варна: печ. Пъндъклийски, 1938, 15–32.

Марашлиев, Н. Железниците и развитието на туризма. // *Списание на държавните железници и пристанища в България*, 1936, № 6 (юни), 198–200.

- Марашлиев, Н.** Национално пътническо бюро. // *Списание на държавните железници и пристанища в България*, 1941, № 5–6 (май–юни), 255–259.
- Марашлиев, Н.** Стопанското значение на туризма в България. // *Списание на държавните железници и пристанища в България*, 1934, № 1 (апр.), 4–7.
- Марашлиев, Никола.** Туризмът от гледище на народното стопанство. – София: Научен комитет при БДЖ, 1937. 96 с. (Малка железопътна библиотека, № 16).
- Маринов, Васил.** Стопански туризъм. // *География на България. Физическа география. Социално-икономическа география*. Под ред. на Марина Йорданова, Дончо Дончев. – София: АИ Проф. М. Дринов, 1997, 554–579.
- Минчев, П.** Стопанското значение на минералните и морски бани и климатически курорти. // *Курортно дело*, 1934, № 2 (юли), 32–33.
- Михайлов, Пело.** За началото на активния международен туризъм във Варна. // *България : туристическа дестинация за четири сезона*. Варна, 2016, 521–535.
- На 25 и 26 ноември... (Хроника). // *Курортно дело*, 1936, № 1 (ян.), с. 16.
- Николов, Вл.** Първата морска изложба. // *Морски сговор (Варна)*, 1926, № 7 (септ.), 8–16.
- Новата организация на стопанския туризъм у нас. (Хроника). // *Курортно дело*, 1939, № 6 (септ.), с. 95.
- Отчет на Българските държавни железници за финансовата 1938 (1 ян.–31 дек. 1938). – София: Държ. печ., 1940. Раздр. паг.
- Отчет на Българските държавни железници за финансовата 1939 (1 ян.–31 дек. 1939). – София: Държ. печ., 1940. Раздр. паг.
- Парушев, Тодор.** Варна – морско летовище на България (1878–1945). // *Известия на Народния музей – Варна*, т. 28 (43), 1992, 292–314.
- Петков, Й.** Стопанското значение на туризма. // *Списание на държавните железници и пристанища в България*, 1932, № 8 (ян.), 281–283.
- Петков, Йосиф.** Стопанския[т] туризъм в България. // *Списание на държавните железници и пристанища в България*, 1939, № 1–2 (ян.–февр.), 6–10.
- Петков, Петър.** Варна. // В: **Петков, Петър.** Около Европа. – Варна, печ. Пъндъклийски, 1939, 70–91.
- Попов, В.** Кратки статистически данни за сезона 1926 година. // *Курортна Варна*, 1927, № 1, с. 8.
- Попов, В.** Курортна Варна в цифри. // *Морски сговор (Варна)*, 1928, № 2 (февр.), 5–6.
- Попов, В.** Курортна Варна в цифри през 1928 год. // *Морски сговор (Варна)*, 1929, № 7–8 (септ.–окт.), 6–7.
- Попов, В.** Языка на цифрите в свръзка с дейността на Българския народен морски сговор. // *Морски сговор (Варна)*, 1927, № 4 (апр.), 3–5.

Правилник на постоянния комитет за стопански туризъм. Министерство на железниците, пощите и телеграфите. // *Държавен вестник*, № 161, 17 окт. 1932, 2833–2834.

Пребивава на летуване... (Хроника). // *Варненски новини*, № 3970, 3 юли 1935.

Радославов, Богомил. Минерални води, бани и бански курорти в България. // *Известия на Балнеоложкото дружество в България*, 1930, № 1 (юли), 2–10.

Р[оманчук], Я[рослав]. Курортна конференция в София. // *Варненски кореняк*, № 2, 1 февр. 1931.

Стаматов, Стамат. Морелечение. [Научнопопулярен очерк]. – София: Медицина и физкултура, 1973. 103 с.

Статистически сведения за тази годишните посещения на летовниците. // *Варненски общински вестник*, № 18, 31 окт. 1938, с. 4.

Стоянов, Парашкев. Приносът на България за развитието на морелечението. // *Курортно дело*, 1934, № 3 (авг.), 39–42.

Т[одоров], И[л]. Стопански туризъм. // *Питиенпродавец*, № 334, 15 ноем. 1938.

Французките гости в г. Варна (Отзиви). // *Свободен глас (Варна)*, № 36, 27 септ. 1909.

Хаджиниколов, Христо. Икономика и организация на международния туризъм: [Учебник за студентите от ВУЗ]. – София: Наука и изкуство, 1976. 243 с.

Хаджиниколов, Христо. Икономика и организация на общественото хранене и стопанския туризъм: Учебник за студентите от висшите икономически институти. – София: Наука и изкуство, 1969. 475 с.

Хаджиниколов, Христо. Основи на международния и вътрешния туризъм: Учебник за полувисшия институт за международен туризъм. – София: Техника, 1973. 180 с.

Церов, Иван. Спомени и бележки. [Кн. 2]. – Варна: печ. Войников, 1935. 224 с.

Чанков, Жечо. Географски речник на България. – София: Факел, 1939. 540 с.

CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF TOURIST SERVICES IN BULGARIA BEFORE 1944

Pelo Mihaylov

(Summary)

The article contains information on the number of Bulgarian and foreign holidaymakers visiting Varna (1926–1939) and about the holidaymakers (Bulgarians and foreigners) and foreign tourists travelling in Bulgaria (1935–1939).

1927 was the year when international tourism started in Varna; the city was visited by 3586 foreign holidaymakers. The first foreign tourists in our country came from the Czechoslovakia, Romania, Germany, Austria, Poland and Hungary.

After 1932, tourist services in Bulgaria were managed by the Chief Directorate of Railways and Ports. The number of foreigners – holidaymakers and tourists, in Bulgaria varied between 7900 (1937) and 14 800 (1939) and the number of Bulgarian holidaymakers – between 146 000 (1935 and 1936) and 210 000 (1939). Profit from foreign holidaymakers in Bulgaria was between 15 million BGN (1931) and 67 million BGN (1938 and 1939).

Bulgarian holidaymakers stayed in 72 summer resorts. The resorts attracting foreign holidaymakers were: Bankya, Borovets, Varna, Varshets, Gorna Banya, Kyustendil, Marikostinovo, Momin Prohod, Sandanski, Hissarya as well as Bourgas, Nova Zagora, Sliven and Haskovo baths.

Пело Михайлов

ПРИНОС КЪМ ИСТОРИЯТА НА СТОПАНСКИЯ ТУРИЗЪМ В БЪЛГАРИЯ ПРЕДИ 1944 ГОДИНА

Студия

Рецензенти: проф. д.ист.н. Донко Дочев, *Аграрен университет – Пловдив*
и доц. д-р Вилиян Кръстев, *Икономически университет – Варна*

Българска. Първо издание

Редактор: Живодар Душков

Коректор: Флора Вартанян

Издателство и печат:

Интелексперт-94

Тираж: 100

ISBN 978-619-7220-32-2